

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้เป็นการนำเสนอผลการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดกรอบความคิดสำหรับการวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็ง
2. แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
3. แนวคิดเรื่องการสังเคราะห์งานวิจัย
4. แนวคิดเรื่องการสังเคราะห์เชิงคุณภาพ : การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान

แนวคิดเรื่องชุมชนเข้มแข็ง

1. ที่มาของแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็งค่อนข้างจะเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทย แนวคิดนี้เกิดขึ้นทางตะวันตกก่อน จะเห็นได้จากองค์กรอิสรระ องค์กรที่ไม่แสวงหากำไร ได้มีการก่อตั้งขึ้นในสหรัฐอเมริกา ตั้งแต่ปี ค.ศ.1980 (Tadashi Yamamoto, 1995 : 9) และแนวคิดในเรื่องนี้ผสมผสานอยู่กับความคิดเรื่องประชาธิปไตย (Democracy) และความเป็นพลเมือง (Citizenship) (Adam B. Seligman, 1992 : 203) ซึ่งมีการใช้คำแทนความคิดนี้แตกต่างกัน โดยใช้คำว่า “ประชาสังคม” (Civil Society) “สังคมเข้มแข็ง” (Strong Society) หรือ “ชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี” (Healthy Public Life) ซึ่งคำเหล่านี้มีความหมายเช่นเดียวกัน (เดวิท แมทิวส์, 2540 : 2-3)

สำหรับในประเทศไทยมีเอกสารอันเป็นผลงานของผู้ทรงคุณวุฒิที่แสดงให้เห็นที่มาของแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง โดยมีสาระสำคัญสอดคล้องกันประการหนึ่ง คือ ที่มาของแนวคิด ล้วนเป็นการเสนอทางออกต่อปัญหาหรือวิกฤตอันเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.1 “ชุมชนเข้มแข็ง” มาจากแนวคิด “สังคมสมานภาพ” เป็นแนวคิดของ ประเวศ วะสี (2526) โดยผ่านงานเขียนชิ้นสำคัญคือ “แนวคิดยุทธศาสตร์สังคมสมานภาพและวิชา” จากงานเขียนดังกล่าวพอประมวลความคิดรวบยอดได้ว่า สภาพของสังคมไทยมีส่วน (Sector) ของ สังคมที่มีความเข้มแข็งและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นอย่างมาก คือ ภาครัฐ

ซึ่งมีรัฐนุภาพ (อำนาจบังคับ) และภาคธุรกิจเอกชนซึ่งมี ธนานุภาพ (อำนาจเงิน) แต่ในส่วนของประชาชน หรือภาคสังคมกลับมีพลังอำนาจที่เรียกว่าสังคมานุภาพอยู่น้อยหรือไม่มีเลย ปรากฏการณ์เช่นนี้ส่งผลให้สังคมไทยโดยรวมขาดดุลยภาพและเกิดความล่าช้าในการพัฒนา ดังนั้น ศาสตราจารย์ นายแพทย์ประเวศ วะสี จึงได้เสนอแนวคิดที่เกื้อหนุนให้ภาคสังคมหรือประชาชนมีความเข้มแข็งขึ้น เพื่อที่จะก่อให้เกิดดุลยภาพทางสังคมที่เรียกว่า “สังคมสมานุภาพ” ขึ้น โดยนัยนี้ก็คือ จะต้องพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน ต่อมาก็ขยายมาเป็นคำอื่นๆ เช่น ชุมชนเข้มแข็ง ความเป็นชุมชน ประชาคม ประชาสังคม เป็นต้น

1.2 “ชุมชนเข้มแข็ง” มาจากแนวคิด “สังคมเข้มแข็ง” (Civil Society) ซึ่งเป็นแนวคิดของธีรยุทธ บุญมี (2540) เขามองว่าการแก้ปัญหาพื้นฐานของสังคมนั้น ต้องให้ความสำคัญกับ “พลังที่สาม” หรือพลังของสังคม หากแม้ว่าสังคมโดยรวมมีความเข้มแข็ง นักธุรกิจ นักวิชาชีพ นักศึกษา ปัญญาชน รวมทั้งชาวบ้านสามารถร่วมแรงร่วมใจกันผลักดันสังคม ปัญหาต่างๆ ที่เป็นพื้นฐานก็จะสามารถแก้ไขได้ ทั้งนี้สังคมเข้มแข็งในความหมายของธีรยุทธ บุญมี จะเน้นที่ลักษณะที่กระจัดกระจาย (Diffuse) พลังทางสังคมที่มาจากทุกส่วนของสังคมทุกวิชาชีพ ทุกระดับรายได้ ทุกภูมิภาคของประเทศ ซึ่งโดยนัยนี้สังคมเข้มแข็งจะมีความแตกต่างจากแนวคิด “ประชาชนเป็นใหญ่” หรือ “อำนาจของประชาชน” ดังเช่น กระบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองในอดีต

1.3 “ชุมชนเข้มแข็ง” มาจากแนวคิด “ฐานคิดสู่ทางเลือกใหม่ของสังคมไทย” ของ เสน่ห์ จามริก (2541) ท่ามกลางปัญหาวิกฤติด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เขาได้มองเหตุปัจจัยแห่งปัญหาอย่างลึกถึงแก่น และได้คิดแก้ไขปัญหาโดยเสนอ 4 ฐานหลัก คือ ฐานเศรษฐกิจ ฐานปัญญา ฐานสภาพสิ่งแวดล้อม และฐานชุมชน ซึ่งล้วนแต่มีปฏิสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกัน กล่าวเฉพาะฐานชุมชนเป็นเรื่องของพลัง และผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ในการพัฒนาหรือประกอบการแล้วเฉลี่ยผลโดยแบ่งปัน ฟังตนเองได้ หากฐานชุมชนเข้มแข็งก็จะเป็นพื้นฐานของประเทศที่เข้มแข็งด้วย

1.4 “ชุมชนเข้มแข็ง” มาจากแนวคิด “ชุมชนอธิปไตย” ซึ่งเสนอโดย พิทยา ว่องกุล (2541) เขาเห็นว่า ชุมชนอธิปไตยหรืออำนาจอธิปไตยของชุมชนเป็นหลักคิดที่แก้ไขวิกฤตสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง โดยมองลึกถึงการแก้ปัญหา โครงสร้างเศรษฐกิจให้อยู่ดีกินดี ฟังตนเองได้ มีความมั่นคงและความสัมพันธ์แน่นแฟ้นในชุมชน โดยการปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนให้เป็นธรรม ฟังตนเองและสร้างทุนของชุมชนขึ้นมา ซึ่งจะทำให้ช่วยลดช่องว่างทางเศรษฐกิจระหว่างมนุษย์ที่ละน้อย ลดช่องว่างการทำลายสภาพแวดล้อมธรรมชาติ สังคมที่เป็นธรรมก็จะบังเกิดขึ้น พร้อมกับการเมืองที่เป็นธรรม เมื่อถึงจุดนั้นสำนักในธรรมชาติและเป็นมนุษย์จะพัฒนาสู่ระดับสูง

จากเอกสารที่แสดงให้เห็นที่มาของแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง พอสรุปได้ว่า ชุมชนเข้มแข็งเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นมาจากการแสวงหาทางแก้ไขปัญหาของสังคมที่กำลังเกิดขึ้น โดยการเสนอตัวแบบ (Model) ของสังคมที่เห็นว่าจะสามารถแก้ปัญหาได้

2. ความหมายของชุมชน

ได้มีการให้ความหมายหรือนิยามของคำว่า “ชุมชน” ไว้ในแหล่งต่างๆ มากพอสมควรเมื่อพิจารณาความหมายเหล่านั้นแล้ว ปรากฏว่ามีความแตกต่างกันไปตามพื้นฐานของแนวคิดและประสบการณ์ของผู้ให้นิยาม รวมทั้งบริบทของการให้นิยามด้วย ความแตกต่างเหล่านี้ทำให้สามารถแบ่งความหมายของชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะ คือ (1) ชุมชนในความหมายของกลุ่มคน (2) ชุมชนในความหมายของพื้นที่ และ (3) ชุมชนในความหมายของกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 ชุมชนในความหมายของกลุ่มคน ความหมายของชุมชนในลักษณะนี้จะเน้นที่กลุ่มคนที่อยู่ในท้องที่หรือเรื่องเดียวกัน อยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน (Victoria Neufeldt, 1994 : 282) ตัวอย่างของชุมชนในความหมายนี้ ได้แก่ กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านจัดสรรเดียวกัน เป็นต้น

2.2 ชุมชนในความหมายของพื้นที่ ความหมายของชุมชนในลักษณะนี้จะเน้นที่พื้นที่หรืออาณาบริเวณที่มีคนอยู่ร่วมกัน (Victoria Neufeldt, 1994 : 282) ชุมชนในความหมายนี้จะแสดงออกให้เห็นในลักษณะของชื่อของชุมชน เช่น ชุมชนบ้านจิวงาม เป็นต้น

2.3 ชุมชนในความหมายของกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ ความหมายของชุมชนในลักษณะนี้จะแสดงให้เห็นกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้หลายสำนวนสามารถแบ่งออกได้ 3 กลุ่ม คือ (1) ชุมชนในความหมายของกลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน (2) ชุมชนในความหมายตามแนวมนุษยวิทยา และ (3) ชุมชนในความหมายตามแนวสังคมวิทยา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.3.1 ชุมชนในความหมายของกลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน ชุมชนในความหมายนี้หมายถึง กลุ่มคนที่มีความสนใจร่วมกัน อยู่ในวงการเดียวกัน ซึ่งอาจจะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรืออยู่คนละพื้นที่ก็ได้ เช่น ชมรมนักวิทยาศาสตร์ ชมรมคณิตศาสตร์ เป็นต้น (Good, 1959 : 113 อ้างถึงใน ชีววัฒน์ นิจนตร, 2528 :1; ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม, 2541 ก : 3 - 4)

2.3.2 ชุมชนในความหมายตามแนวมนุษยวิทยา ชุมชนในความหมายนี้จะเน้นที่กลุ่มคนที่มีประวัติความเป็นมา ชาติพันธุ์ ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมเดียวกัน อยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการให้ความหมายของชุมชนต่อไปนี้

“ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันในพื้นที่อันเป็นท้องถิ่นเดียวกัน มีประวัติความเป็นมาและวัฒนธรรมเดียวกัน มีสภาพภูมิศาสตร์ที่ช่วยให้สมาชิกประกอบกิจกรรมที่มีความสนใจหรือมีผลประโยชน์ร่วมกันได้ง่าย” (Good, 1959 : 113 อ้างถึงใน ชีววัฒน์ นิจนตร, 2528 : 1)

“ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่มีชีวิตอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน มีฐานะหรืออาชีพเหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกันมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีการดำรงรักษาและสืบทอดคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา ถ่ายทอดไปยังลูกหลาน” (สภาคทอลิกแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนาและองค์กรเซเบโม (CEBEMO) ประเทศเนเธอร์แลนด์, 2533 :1)

“ชุมชน หมายถึง หมู่ชนหรือกลุ่มชนอยู่ร่วมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่บริเวณเดียวกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2538 : 272)

“ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ด้วยกัน มีพันธะผูกพันด้านต่าง ๆ ร่วมกัน เช่น งาน ความรัก อุดมการณ์ ศิลปะ ศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น (Albert C. Tuijnman (ed.), 1996 : 55)

“ชุมชน คือ กลุ่มของประชาชนที่มีความเชื่อและพิธีกรรมเหมือนหรือใกล้เคียงกัน อาจจะมาจากความเป็นชาติพันธุ์ หรือศาสนาเดียวกัน หรืออยู่ร่วมถิ่นฐานทางภูมิศาสตร์เดียวกัน” (Apel and Carmozzi อ้างถึงใน วิชิต นันทสุวรรณ และจ่านงค์ แรกพินิจ, ม.ป.ป. : 2)

“ชุมชน มีความหมายครอบคลุมตั้งแต่การอยู่ร่วมกันของกลุ่มคนในพื้นที่หรือขอบเขตที่แน่นอน มีความผูกพันซึ่งกันและกัน อันเป็นผลมาจากการมีกิจกรรมทางการผลิต หรือวิถีการผลิตที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน มีกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างคนภายในกลุ่ม และเกิดจากกลุ่มชาติพันธุ์ ประเพณี พิธีกรรมเดียวกัน หรือใกล้เคียงกัน” (วิชิต นันทสุวรรณ และจ่านงค์ แรกพินิจ, ม.ป.ป. : 3)

“ชุมชน คือ หน่วยทางสังคมขนาดหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นกลุ่มก้อนมีประวัติความเป็นมาและสภาพความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน มีความรู้สึกนึกคิดและผลประโยชน์ร่วมกัน ตลอดจนสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของสมาชิกส่วนใหญ่ได้” (ชีววัฒน์ นิจนตร, 2528 : 2)

2.3.3 ในความหมายตามแนวสังคมวิทยา ชุมชนในความหมายนี้ จะเน้นที่ความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในชุมชน การรวมตัวของสมาชิกอาจจะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือไม่ก็ได้ สิ่งสำคัญคือสมาชิกจะต้องมีความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทำ

กิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน และมีการจัดการ ซึ่งจะเห็นได้จากความหมายของชุมชนต่อไปนี้

“ชุมชน หมายถึง องค์กรทางสังคม (Social Organization) ประเภทหนึ่งซึ่งประกอบด้วยอาณาเขตหรือพื้นที่ขนาดหนึ่ง และสมาชิกสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้” (Marvin E. Olson, 1968 อ้างถึงใน สัญญาสัญญาวิวัฒน์, 2523 : 108)

“ชุมชน หมายถึง การรวมตัวของกลุ่มชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจจะเป็นการรวมตัวกันตามพื้นที่หรือไม่ใช่พื้นที่ก็ได้ สมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ และมีการจัดการ” (ประเวศ วะสี, 2538 ง : 37, 2539 ก : 21, 2541 ข : 13, 2541 ค : 35 - 36)

จากความหมายของชุมชนที่ได้มีการให้ความหมายไว้ สามารถสรุปเป็นภาพรวมได้ดังตารางที่ 1

ความหมายของชุมชน	ผู้ให้ความหมาย
1. กลุ่มคนที่อยู่ในห้องที่เดียวกัน อยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน	Neufeldt (1994)
2. พื้นที่	Neufeldt (1994)
3. กลุ่มคนที่สนใจร่วมกัน	Good (1959), ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2541ก)
4. ตามแนวมนุษยวิทยา	Good (1959), สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนาและองค์กรเซเบโม (CEBEMO) ประเทศเนเธอร์แลนด์ (2533), ราชบัณฑิตยสถาน (2538), Tuijnman (1996) Apel and Carmozzi (1996), วิจิต นันทสุวรรณ และจำนงค์ แรกพินิจ (ม.ป.ป.), ชีรวัดน์ นิจนตร (2528)
5. ตามแนวสังคมวิทยา	Olson (1968), ประเวศ วะสี (2538 ง. 2539 ก, 2541 ข, 2541 ค)

ตารางที่ 1 แสดงความหมายของชุมชนตามความคิดเห็นของผู้ให้ความหมายกลุ่มต่างๆ

จากที่ได้มีการกล่าวถึงความหมายของชุมชนข้างต้น พอสรุปได้ว่า ชุมชน หมายถึง การรวมตัวของกลุ่มที่อาจจะอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือไม่ก็ได้ อาจมีชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมเดียวกันหรือไม่ก็ได้ โดยที่กลุ่มคนที่มารวมตัวกันนั้นจะต้องมีวัตถุประสงค์ของการมารวมตัวร่วมกัน มีการ

ทำ กิจกรรมร่วมกัน มีอุดมการณ์ร่วมกัน มีการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสาร มีความเอื้ออาทรต่อกัน และมีการจัดการ

จะเห็นได้ว่า “ชุมชน” ในความหมายตามนัยนี้มีขอบเขตกว้างขวางและหลากหลาย ชุมชนอาจแบ่งได้หลายประเภท คือ (1) ชุมชนตามพื้นที่ ซึ่งอาจจะเป็นพื้นที่เฉพาะเจาะจงเล็กๆ เช่น หมู่บ้านชนบทไปจนถึงอำเภอ จังหวัด อย่างไรก็ตามชุมชนอาจหมายถึง กลุ่มคนที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน โดย กลุ่มคนดังกล่าวมีได้อยู่ในพื้นที่เดียวกัน แต่มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน (2) ชุมชนตามเรื่อง เช่น ชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ชุมชนกลุ่มน้ำ กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น (3) ชุมชนตามกลุ่มคน เช่น กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น (4) ชุมชนตามอาชีพ เช่น กลุ่มไร่นาสวนผสม เป็นต้น นอกจากนี้ผู้ลงชนหรือกลุ่มผู้ประท้วงก็นับเป็นชุมชนได้ตามความหมายนี้

สำหรับ “ชุมชน” ในการวิจัยครั้งนี้ หมายถึง กลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรือเขตการปกครองเดียวกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน

3. ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

ในการให้ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง พบว่า ได้มีการให้ความหมายไว้ดังนี้ ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง มีความหมายเช่นเดียวกับความหมายของชุมชน ความเป็นชุมชน ประชาคม ประชาสังคม สังคมเข้มแข็ง ซึ่งคำเหล่านี้ มีความหมายเดียวกัน โดยหมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมการณ์ร่วมกัน หรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้กันในการกระทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน และมีการจัดการที่มีการรวมตัวของกลุ่มคนจนกลายเป็นชุมชนนั้น ก่อให้เกิดพลังในการแก้ปัญหาและสร้างสรรค์สิ่งดีงามทุกอย่างทั้งในด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง และสุขภาพ (ประเวศ วะสี, 2540 ข : 3 - 6, 2541 ค : 65)

ส่วนศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ม.ป.ป. : 14) ได้ให้ความหมายคำว่า “ความเข้มแข็งของชุมชน” ว่า หมายถึง ความผาสุกปรองดองของสมาชิก หรือความมั่นคงยั่งยืนทางเศรษฐกิจ ความสามารถในการสืบสานวัฒนธรรมและวิถีชีวิต หรือมีความสามารถธำรงรักษาความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุป ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง ชุมชนที่สามารถแก้ปัญหาและ/หรือสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามในด้านต่างๆ ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม เป็นต้น เพียงด้านใดด้านหนึ่งหรือมากกว่า หรือทั้งหมดทุกด้านก็ได้ โดยที่สมาชิกของชุมชนรวมตัวกันเพื่อดำเนินการ ดังกล่าว จะเห็นได้ว่าชุมชนที่เข้มแข็งนั้นไม่จำเป็นที่จะต้องเข้มแข็งทุกด้านเหมือนกัน บาง

ชุมชนอาจจะเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจในขณะที่บางชุมชนเข้มแข็งในด้านสิ่งแวดล้อม แต่ชุมชนเหล่านี้ล้วนเป็นชุมชนเข้มแข็งทั้งสิ้น

4. ความสำคัญของชุมชนเข้มแข็ง

เนื่องจากชุมชนเข้มแข็ง เป็นชุมชนที่สมาชิกมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน เข้ามาร่วมคิดร่วมทำ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ ะมีการจัดการ (ประเวศ วะสี, 2541 ข : 47) จึงทำให้ชุมชนมีพลังในการที่จะแก้ปัญหา และ/หรือพัฒนาชุมชนในทุกด้านได้ อาทิ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม จิตใจ สุขภาพ เป็นต้น (ประเวศ วะสี, 2538 ง : 36 – 37, 2538 ข : 5, 2541 ค : 8 – 9) อีกทั้งยังก่อให้เกิดดุลยภาพเชิงอำนาจในสังคมอีกด้วย (ธีรยุทธ บุญมี, 2536 : 140) แทนที่อำนาจในการกำหนดทิศทางของสังคมจะเป็นของภาครัฐและภาคเศรษฐกิจเท่านั้น อันเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตย (ประเวศ วะสี, 2538 ง : 36 – 37, 2537 : 14 – 15, 2540 ค : 112) ด้วยเหตุนี้ชุมชนเข้มแข็ง จึงเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาไปสู่ศานติสุขที่ยั่งยืนของมนุษยชาติอย่างแท้จริง (ประเวศ วะสี, 2541 ง : 20 – 21, 2540 ก : 37; วิชัย ตันศิริ, 2538 : คำนำ ; สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2541 : 14)

5. ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

นักคิดหลายคนได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งมีประเด็นที่เหมือนกันและแตกต่างกันพอสรุปได้ ดังนี้

5.1 ชุมชนมีความเป็นอิสระ กล่าวคือ มีอิสระภาพด้านความคิดและอุดมคติที่ไม่ถูกบังคับควบคุมด้วยกำลังอำนาจใด ๆ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2540 : 48 – 57)

5.2 ชุมชนรวมตัวกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวมมิใช่เพื่อประโยชน์ส่วนตน (ธีรยุทธ บุญมี, 2536 : 76 ;โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2540 : 48 – 57)

5.3 สมาชิกในชุมชนมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการทำกิจกรรม มีความเอื้ออาทรต่อกัน และมีการกระทำร่วมกัน (ประเวศ วะสี, 2541 ข : 41, 2541 ค : 36 – 37)

5.4 ชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนเรียนรู้ (Learning Organization) สมาชิกของชุมชนจะต้องเรียนรู้ต่อความเป็นไปของโลก รู้ข่าวสารทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศ รวมทั้งเพิ่มพูนความรู้ด้านต่าง ๆ ที่จำเป็น เช่น ด้านการอาชีพ ด้านการเมือง การปกครอง เป็นต้น (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2541 : 14) นอกจากนี้การเรียนรู้จะเป็นไปในลักษณะเรียนรู้ร่วมกันจากการกระทำ (ประเวศ วะสี, 2541 ข : 14, 2541 ค : 36 – 37)

5.5 เป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) การมีจิตวิญญาณของชุมชนจะเห็นได้จากการที่สมาชิกมีความผูกพันภักดีกับชุมชน เสียสละทำงานเพื่อชุมชน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน หวังแทนชุมชน มีสิ่งที่สมาชิกยึดเหนี่ยวร่วมกัน (ประเวศ วะสี, 2541 ข : 14, 2541 ค : 36 - 37 ; สัจญา สัจญาวิวัฒน์, 2541 : 17)

5.6 เป็นชุมชนที่สามารถจัดการตนเอง แก้ปัญหาของตนเองได้ โดยดำเนินการกิจกรรม 4 ประการ คือ (1) การวางแผน (Planing) ชุมชนจะต้องมีการวางแผนว่าจะทำอะไร ใครเป็นผู้ทำ ทำที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร (2) การจัดกระบวนการ (Organizing) เป็นการเตรียมการเพื่อการดำเนินการตามแผน ซึ่งต้องมีการเตรียมคน เตรียมวัสดุ เตรียมเงิน (3) การลงมือดำเนินการ (Implementing) เป็นการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้จนกว่างานจะเสร็จ (4) การประเมิน (Evaluating) (อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 : 9 - 10 ; สัจญา สัจญาวิวัฒน์, 2541 : 15 - 16)

5.7 เป็นชุมชนที่มีสภาพเป็นปึกแผ่นและมีสันติภาพ สมาชิกของชุมชนมีความรู้สึกผูกพันกัน มีความรักใคร่สามัคคี (อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 : 9 - 10 ; สัจญา สัจญาวิวัฒน์, 2541 : 17)

5.8 เป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ และพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง (อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 : 9 - 10)

5.9 เป็นชุมชนที่มีการเกิดขึ้นของผู้นำตามธรรมชาติ (ประเวศ วะสี, : 2541 ข :14, 2541 ค : 36 -37)

จากที่กล่าวถึงลักษณะของชุมชนเข้มแข็งข้างต้น สามารถสรุปลักษณะร่วมของชุมชนเข้มแข็งเพื่อเป็นกรอบความคิดในการวิจัยได้ ดังนี้ (1) สมาชิกของชุมชนร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้และ/หรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามในด้านต่างๆ ให้แก่ชุมชน (2) สมาชิกของชุมชนมีความผูกพันและความสัมพันธ์ที่ดี มีความสามัคคีและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน สมาชิกเห็นประโยชน์ของกลุ่มมากกว่าส่วนตน (3) ชุมชนพึ่งตนเองได้ กล่าวคือ สมาชิกชุมชนสามารถร่วมกันตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนด้วยตัวของชุมชนเองโดยอิสระ ปราศจากการควบคุมบังคับจากภายนอก และมีอำนาจต่อรองกับภายนอกชุมชน (4) ชุมชนมีผู้นำตามธรรมชาติเกิดขึ้นในขณะที่เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

6. ปัจจัยของชุมชนเข้มแข็ง

การที่ชุมชนจะมีความเข้มแข็งมากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้มีผู้กล่าวถึงปัจจัยของชุมชนเข้มแข็งซึ่งมีทั้งประเด็นที่เหมือนกันและประเด็นที่แตกต่างกัน ศูนย์วิจัย

นโยบายการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ม.ป.ป. : 14) ได้แบ่งปัจจัยที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งออกเป็น “สภาวะพื้นฐาน” และ “กระบวนการทางสังคมในชุมชน” โดยที่ปัจจัยด้านสภาวะพื้นฐานได้แก่ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน สภาพแวดล้อมและทรัพยากร ตลอดจนการปกครองตนเอง เป็นต้น ส่วนปัจจัยด้านกระบวนการทางสังคมในชุมชน ได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การร่วมกันเรียนรู้ และแก้ปัญหาต่างๆ ด้วยกันในชุมชน ลักษณะสัมพันธ์ภาพระหว่างกลุ่มคนฝ่ายต่างๆ ในชุมชน เป็นต้น การแบ่งปัจจัยที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งดังกล่าวข้างต้น นับว่าเป็นการแบ่งที่กว้างจึงทำให้ครอบคลุมประเด็นต่างๆ ได้อย่างค่อนข้างครบถ้วน ดังนั้น การนำเสนอสาระเกี่ยวกับปัจจัยของชุมชนเข้มแข็งจึงแบ่งออกเป็นด้านสภาวะพื้นฐานและกระบวนการทางสังคมในชุมชน ดังนี้

6.1 สภาวะพื้นฐาน ประกอบด้วยปัจจัย ต่อไปนี้

6.1.1 ภูมิปัญญาภูมิธรรม มีผู้กล่าวถึงสาระที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้อยู่หลายคนเช่น สีลาภรณ์ นาคทรพร (2539 ก : 65 - 66) ได้ชี้ให้เห็นว่าในชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถสร้างสรรค์การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ จะต้องมีความรู้และธรรมะ ปรากฏอยู่ในตัวผู้นำและสมาชิกของชุมชน ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในการอยู่ร่วมกันกับคนอื่นในสังคมและธรรมชาติ ภูมิปัญญาที่ผ่านการกลั่นกรองจนตกผลึกและสามารถนำมาปรับใช้กับการดำรงชีวิตในโลกยุคใหม่นั้น มักจะมีสาระเนื้อหาเป็นหลักธรรมะอยู่ในตัว เพราะธรรมะก็เป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตของคนร่วมกันอย่างสันติสุข รวมทั้งค่านิยมด้วย ชุมชนจะเข้มแข็งมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับค่านิยมที่สมาชิกในชุมชนยึดถือ เพราะค่านิยมที่สมาชิกในชุมชนยึดถือเป็นปัจจัยที่กำหนดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีค่านิยมที่จะส่งเสริมลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็ง นั่นคือว่า ค่านิยมที่มีฐานมาจากศาสนธรรม เช่น พุทธศาสนา ศาสนาอิสลาม ฯลฯ ซึ่งมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของปัจเจกชนและชุมชน (อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 ; 21 - 23)

นอกจากนี้ ในประเด็นนี้ยังรวมถึงความสามารถในการแสวงหาคำความรู้ อีกด้วย เนื่องจากองค์ความรู้เป็นสิ่งสำคัญที่จะก่อให้เกิดการพัฒนา (อนุชาติ พวงสำลี และวีร บวรณัฏฐ์ วิจารณ์ วิสารทสกุล (2540 : 16 - 18)

6.1.2 จิตสำนึกประชาสังคม (Civic Conciousness) อันหมายถึง ความคิดและการยอมรับในเรื่องการรวมตัวกันอย่างอิสระด้วยความรัก ความเอื้ออาทร การยอมรับในความคิดเห็นของกันและกันในอนาคตจะเรียนรู้ร่วมกันหรือแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่ร่วมกัน การรวมตัวกันในลักษณะนี้เป็นการรวมตัวในลักษณะภาคี (Partnership) มีความสัมพันธ์กันในแนวราบ (Horizontal) ตลอดจนมีความผูกพันทางจิตวิญญาณ (สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ, 2540 : 13 -

14 ; ประเวศ วะสี, 2538 ก : 22 – 23, 2538 ค : 67 – 73, 2540 ข : 10; อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 : 12 – 15)

6.1.3 มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน การที่ชุมชนมีความเข้มแข็ง สมาชิกของชุมชนจะต้องมองเห็นอนาคตข้างหน้าร่วมกัน รู้และเข้าใจร่วมกันถึงทิศทางข้างหน้าที่จะไปด้วยกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน (อนุชาติ พวงสาส์ และวีรบุรณ วิสารทสกุล, 2540 : 16)

6.1.4 การมีอุดมการณ์ร่วมกัน หมายถึง การมีทัศนะต่อโลกต่อสังคม ต่อชุมชน ร่วมกัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2527 : 211 – 212 อ้างถึงใน สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, 2540 : 3)

6.1.5 สมาชิก ผู้นำ องค์การชุมชน สมาชิกมาร่วมมือกันทำกิจกรรมตามธรรมชาติทั้งทางความคิด การวางแผน การปฏิบัติ และการติดตามผล (สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, 2540 : 6; อนุชาติ พวงสาส์ และวีรบุรณ เตชะอธิก และคณะ, 2540 : 16 – 17)

ผู้นำถือเป็นผู้กุมความอยู่รอดของชุมชน หากผู้นำได้รับการยอมรับ มีบารมี มีความสามัคคี ปฏิบัติดี มีความสามารถ และคิดถึงส่วนรวมจริงๆ ก็จะสามารถนำชุมชนให้ประสบผลสำเร็จเกิดความเข้มแข็งขึ้น ผู้นำดังกล่าวจะเป็นผู้นำทางความคิด ผู้นำทางด้านศีลธรรม ผู้นำทางด้านอาชีพ ผู้นำด้านการพูด ผู้นำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อชาวบ้านได้ และผู้นำทางการประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน (สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, 2540 : 4 – 6) นอกจากนี้แล้วจากการศึกษาพบว่า ผู้นำจะต้องเป็นผู้นำตามธรรมชาติ เป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน มิใช่ผู้นำที่ถูกกำหนดมาจากภาครัฐ (อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 : 28 – 31)

ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีองค์กรชุมชนและเครือข่ายชุมชน องค์กรชุมชน หมายถึง กลุ่มการรวมตัวซึ่งอาจจะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเฉพาะคราวเฉพาะเรื่องหรือต่อเนื่องก็ได้ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ เป็นต้น ส่วนเครือข่ายชุมชน หมายถึง โครงสร้างและกระบวนการซึ่งเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มเข้าด้วยกัน เครือข่ายจะเป็นสิ่งที่ช่วยรวมพลังแห่งจิตสำนึกของสมาชิกให้รวมกันเป็นพลังอำนาจ (สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ, 2540 ; 14 – 15)

6.1.6 ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง (แบบยังชีพ) ซึ่งเป็นปัจจัยแห่งความเข้มแข็งของชุมชนนั้น จะมีรูปแบบการผลิตที่มุ่งตอบสนองความต้องการของตนเองเป็นหลัก เป็นการผลิตตามสภาพของตนเอง คือ เน้นปัจจัยการผลิตในชุมชน ทั้งแรงงาน วัตถุดิบ ความรู้และเทคโนโลยีของตนเอง ส่วนในด้านการบริโภค ชุมชนเน้นการบริโภคสิ่งที่ผลิตหรือหาได้ในชุมชน สำหรับการสะสมและการกระจายส่วนเกิน การที่ชุมชนผลิตเพื่อสนองตอบการยังชีพของตนเอง

เป็นหลัก มีผลให้ชุมชนไม่ต้องผลิตส่วนเกินจำนวนมาก เพื่อไปตอบสนองต่อส่วนอื่น ๆ แบบเดียวกันกับการผลิตเพื่อขาย ส่วนเกินจากการบริโภคก็จะกระจายแบ่งปันไปยังญาติมิตร ทำบุญให้ทาน และการชำระภาษี ค่าธรรมเนียมต่าง ๆ แก่รัฐ เจ้านาย ผู้อุปถัมภ์ ฯลฯ (อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 : 16 – 20)

6.2 กระบวนการทางสังคมในชุมชน ประกอบด้วย องค์ประกอบปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ดังนี้

6.2.1 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้ชุมชนเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงหรือการบุกรุกจากภายนอก (เอนก นาคะบุตร, 2536 : 159) การเรียนรู้จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning Through Action) ทำให้งานต่าง ๆ หรือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นสำเร็จได้ (ประเวศ วะสี, 2538 ก : 22 – 23, 2540 ก : คำนำ , 2540 ข : 10, 2538 ค : 67 – 73) ทั้งนี้เนื่องจากการเรียนรู้ในที่นี้หมายถึง กระบวนการศึกษาเรียนรู้ของคนในชุมชน ได้แก่ การคิด วิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุ และแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ (สีลาภรณ์ นาครทรรพ, 2538 ก : 65 – 66 ; อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล, 2540 : 17)

6.2.2 การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน เนื่องจากการที่ชุมชนจะเข้มแข็งได้ สมาชิกของชุมชนจะต้องมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความสมานฉันท์ (อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล, 2540 : 17)

6.2.3 สัมพันธภาพของสมาชิกในชุมชน จะต้องอยู่ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์อยู่ในแนวราบหรือแนวนอน อันจะเป็นเงื่อนไขให้เกิดความร่วมมือและเกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกทั้งหมดได้อย่างกว้างขวาง อีกทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลได้เรียนรู้และแสดงศักยภาพอย่างมีอิสระ ซึ่งเป็นปัจจัยหนุนให้เกิดความรักความสามัคคี ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน (อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 : 12 – 13)

6.2.4 การจัดการ มีนักคิดหลายท่านที่เห็นว่า การที่ชุมชนจะเข้มแข็งได้จะต้องมีเรื่องของการจัดการ ได้แก่ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี (2538 ก : 22 – 23, 2538 ค : 67 – 73, 2540 ก : คำนำ, 2540 ข : 10) สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539 ก : 65 – 66) สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2540 : 3 – 9) อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2540 : 16 – 18) ดังเช่น อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2540 : 18) กล่าวว่า “การสร้างประชาสังคมจะต้องวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดการที่ดี การจัดการที่ดีนี้ต้องดีทั้งองค์กร ระบบและประสิทธิภาพของทั้งคนและองค์กร” ในส่วนของการจัดการที่ดี จะต้องมีการกระจายบทบาทภาระหน้าที่ ความรับผิดชอบในด้านต่างๆ ให้แก่สมาชิก รวมทั้งมีการกำหนด

สิทธิ กติกา และวินัยของการอยู่ร่วมกันของชุมชนด้วย หากปราศจากการจัดการแล้ว องค์กรชุมชนจะมีลักษณะที่หลวมคล้ายสมาคมของคนที่มีอุดมการณ์ร่วมกันเท่านั้น แต่ไม่สามารถผลักดันให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาหรือแก้ปัญหาต่างๆ ได้ (สีลาภรณ์ นาครทรรพ, 2539 ก : 65 -66 ; สัมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, 2540 : 6 - 8)

องค์ประกอบ/ปัจจัยของชุมชนเข้มแข็งที่กล่าวมาข้างต้น ทั้งสถานะพื้นฐานและกระบวนการทางสังคมในชุมชน แม้จะนำมาอธิบายได้เป็นข้อๆ แต่ในความเป็นจริงแล้ว องค์ประกอบ/ปัจจัยทั้งหลายเกิดขึ้น ดำรงอยู่และพัฒนาโดยไม่แยกออกจากองค์ประกอบอื่นๆ ได้อย่างชัดเจน แต่องค์ประกอบเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กันในลักษณะองค์รวม (Holistic) กล่าวคือในกระบวนการเรียนรู้ก็ต้องอาศัยองค์ความรู้ และมีเรื่องของการจัดการอยู่ด้วย ในขณะที่จัดการก็ทำให้เกิดการเรียนรู้และยกระดับสติปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับความคิดเห็นของสีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539ก) อย่างไรก็ตามกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนได้รับการยอมรับว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด (ประเวศ วะสี, 2540 ข : 22 -23, 2539 ก : 22) ทั้งนี้เนื่องจากกระบวนการเรียนรู้เป็นเรื่องของความคิดและปัญญาที่สอดแทรกอยู่ในทุกองค์ประกอบ/ปัจจัยของชุมชนเข้มแข็งและประสานองค์ประกอบต่างๆ เข้าด้วยกันในลักษณะที่เรียกว่า บูรณาการ

7. กระบวนการเกิดขึ้นของชุมชนเข้มแข็ง

ได้มีผู้กล่าวถึงกระบวนการเกิดชุมชนเข้มแข็ง ได้แก่ ธีรยุทธ บุญมี (2536 : 193) ซึ่งกล่าวว่า กระบวนการเกิดสังคมเข้มแข็ง (Civic Society) มี 4 ขั้นตอน ขั้นที่ 1 การเกิดจิตสำนึก ขั้นที่ 2 การเกิดกลุ่มองค์กรทางเศรษฐกิจสังคมต่าง ๆ ที่มีจิตสำนึกในการดูแลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ขั้นที่ 3 การก่อรูปของอุดมการณ์ร่วมของสังคมที่ยึดเหนี่ยวให้สังคมเข้มแข็งและมีคุณธรรม ขั้นที่ 4 การตบถักเป็นสถาบันของอุดมการณ์สังคม และกลุ่มองค์กรต่างๆ และธีรยุทธ บุญมี เสนอว่า สังคมไทยในปัจจุบันกำลังอยู่ในขั้นที่ 3 ส่วนอุทัย ดุลยเกษม และเอนก นาคะบุตร (2541 : 15 - 17) เห็นว่ากระบวนการเกิดประชาสังคมมี 4 ขั้นตอน ดังนี้

7.1 เกิดความรู้สึกตระหนักในปัญหาร่วมกัน มีตัวกระตุ้นให้ตระหนักในปัญหา เริ่มมีการพูดคุยกัน วิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน เริ่มเรียนรู้จากของจริงจนกระทั่งมองเห็นปัญหาร่วมกัน เป็นขั้นที่เรียกว่าอยู่ในขั้นก่อรูปของประชาสังคม

7.2 ขึ้นสร้างกลุ่ม ซึ่งเริ่มกลุ่มเล็กๆ ที่ค่อยๆ ทำงานร่วมกัน ทำให้เกิดเวทีที่คนเรียนรู้ร่วมกัน ทำงานร่วมกัน เป็นเวทีแนวนอน มีความเข้าใจกัน มีความรู้สึกว่าเป็นปัญหาได้ด้วยตัวเอง ได้กระบวนการเกิดความเชื่อมั่นในกลุ่มกิจกรรมแล้วเห็นว่าการร่วมคิดร่วมทำก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันในกลุ่มคนเล็กๆ นี้

7.3 ชั้นปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ใหม่เป็นแนวนอน

7.4 ชั้นขยายเครือข่าย

จากกระบวนการดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่ามีความสอดคล้องกันโดยเริ่มจากชั้นการเกิดจิตสำนึก หลังจากนั้นจึงขยายไปสู่รูปธรรม แล้วค่อยๆ พัฒนาเป็นอุดมการณ์ที่มั่นคงอย่างไรก็ตามก็ได้มีการตั้งข้อสังเกตในประเด็นนี้ 2 ประการ คือ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2540 : 65 - 66)

7.1.4 การเปลี่ยนแปลง สังคม มักไม่มีลักษณะพัฒนาการเชิงเส้น หรือ Linear Unidirectional Development แต่มักมีลักษณะที่ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทรวณิช ใช้คำว่าเป็น “ตรรกะแบบคลุมเครือ” หรือ Fuzzy Logic คือ ไม่สามารถระบุได้ว่าอะไรเกิดก่อนหรือเกิดหลัง จิตสำนึกอาจเกิดก่อนและเป็นเหตุให้เกิดองค์กรประชาสังคม หรือจิตสำนึกสังคมอาจเป็นผล คือ เมื่อมีการรวมตัวกันเป็นองค์กรแบบหลวมๆ แล้วสมาชิกองค์กรเกิดกระบวนการเรียนรู้ แล้วพัฒนาจิตสำนึกทางสังคมขึ้น และตัวจิตสำนึกสังคมที่ ธีรยุทธ บุญมี เสนอก็อาจไม่ใช่มีจิตสำนึกแบบเดียว แต่อาจเปลี่ยนแปลงไปได้หลายรูปการณื นอกจากนั้นการนำเสนอเป็นขั้นตอนแบบ Linear Unidirectional ทำให้เกิดความรู้สึกว่าพัฒนาการไปสู่ขั้นตอนท้ายๆ เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในเชิงประวัติศาสตร์ (Historical Inevitability) ซึ่งพัฒนาการดังกล่าวอาจเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ได้ ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยและบริบททางสังคม การเมืองและประวัติศาสตร์ของพัฒนาการนั้นๆ

7.1.2 การนำเสนอทิศทางการเปลี่ยนแปลงในลักษณะแนวโน้มที่มีอาจหลีกเลี่ยงได้ดังกล่าวนี้ให้ความรู้สึกที่ลดความสำคัญของ Social Actor หรือผู้ปฏิบัติกิจกรรมทางสังคมที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งข้อเสนอเช่นนี้ให้ความรู้สึกที่ขัดแย้งกับจิตสำนึกแบบประชาสังคมที่เน้นความริเริ่ม และศักยภาพของปัจเจกบุคคลในฐานะ “พลเมือง” ที่เป็น Social Actor

8. แนวทางทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

ชุมชนเข้มแข็งมีความสำคัญต่อการพัฒนาคนและสังคมให้ไปสู่ความยั่งยืน การทำให้ชุมชนเข้มแข็งจึงเป็นสิ่งที่จะต้องดำเนินการ มีผู้เสนอแนวทางทำให้ชุมชนเข้มแข็งไว้ทั้งในแนวกว้าง แนวกลยุทธ์ที่เป็นการดำเนินการก็องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง และการพัฒนากระบวนการเรียนรู้

แนวทางทำให้ชุมชนเข้มแข็งในแนวกว้าง ประเวศ วะสี (2541ข : 40 - 46, 2541ค : 51 - 57). ได้กล่าวถึงแนวทางสนับสนุนประชาคมไว้ 10 ประการ ดังนี้ (1) ชับ

เคลื่อนนโยบายและกระแสสังคม (2) สำรองผังชุมชนและเครือข่าย (3) ส่งเสริมการขายตัวของเครือข่ายชุมชน (4) สร้างศูนย์บริการวิชาการเบ็ดเสร็จ (One-Stop-Service) (5) เชื่อมต่อการค้าขาย (6) ส่งเสริมการใช้สื่อเพื่อพัฒนา (7) ปรับวิถีงบประมาณ (8) ออกกฎหมายเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน (9) ฝึกอบรมทักษะการสร้างความเป็นชุมชน (10) การวิจัยและประเมินเพื่อความเข้มแข็งของชุมชน

สำหรับกลยุทธ์ที่ดำเนินการกับองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง มีผู้เสนอว่า กลยุทธ์สำคัญของการพัฒนาองค์กรชุมชน มีดังนี้ (1) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและพัฒนากิจกรรม (2) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาโครงสร้างองค์กร (3) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาทรัพยากรบุคคล (4) กลยุทธ์เกี่ยวกับการจัดการและการพัฒนาทรัพยากรวัตถุ (กาญจนา แก้วเทพ, 2540 : 30 - 44)

ส่วน Etzioni (1995 : 123) เห็นว่าการทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถดำเนินการได้ 4 ประการ คือ (1) เปลี่ยนแปลงแนวการอบรม เปลี่ยนแปลงความเคยชินด้านความรู้สึก (2) ขจัดความขัดแย้งระหว่างความจำเป็นด้านอาชีพ และสัมพันธภาพในชุมชน (3) จัดการสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพให้มีมิตรภาพในชุมชนมากขึ้น (4) ก่อให้เกิดการเสียสละเพื่อส่วนรวม

อีกแนวทางหนึ่งในการทำให้ชุมชนเข้มแข็ง คือ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ กระบวนการแก้ปัญหา วิชัย ตันศิริ (2538 : คำนำ) เห็นว่า เครื่องมือสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คือ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่มีการรวมกลุ่มเป็นองค์กร มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน มีการเชื่อมโยงประสานสัมพันธ์กัน จนเกิดเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันนั้น จะมีพลังที่จะแก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของสมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2540) และ เดวิท แมทิวส์ (2540) ดังนี้

“...การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์การชาวบ้านที่ริเริ่มขึ้นใหม่ โดยการศึกษารเรียนรู้ปัญหาชาวบ้าน แบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้คิดค้นกิจกรรมแก้ปัญหาการวางแผนกิจกรรมแก้ปัญหา การรวมกลุ่มปฏิบัติร่วมกัน...”

(สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ, 2540 : 113 - 117)

“...แนวทางการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน โดยอาศัย 4 ยุทธศาสตร์ คือ การกำหนดประเด็นปัญหา โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน การสร้างทางเลือกให้กับชุมชนโดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจ

วิเคราะห์การดำเนินกิจกรรมสาธารณะการประเมินผลกิจกรรมโดย
สาธารณะ...”

(เดวิท แมทิวส์, 2540 : 15 - 18)

นอกจากนี้แล้วแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 - 2544) ได้กำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน ดังนี้

1. พัฒนาระบบการเรียนรู้ของคนในครอบครัวและชุมชน โดย
  - 1.1 ปฏิรูปกระบวนการการเรียนการสอนทั้งในและนอกระบบโรงเรียน
  - 1.2 ส่งเสริมการใช้สื่อสารมวลชนให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาศักยภาพของครอบครัวและชุมชน
2. ส่งเสริมการรวมตัวของชุมชน โดย
  - 2.1 สนับสนุนการรวมกลุ่มของชุมชนในทุกรูปแบบ
  - 2.2 ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายชุมชนอย่างกว้างขวาง
3. สร้างหลักประกันทางเศรษฐกิจแก่ครอบครัวและชุมชน โดย
  - 3.1 พัฒนาทักษะและโอกาสทางเศรษฐกิจของครอบครัวและชุมชน
  - 3.2 ส่งเสริมให้ธุรกิจเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ ชุมชน และชีวิตครอบครัว
4. สร้างหลักประกันความมั่นคงทางสังคมแก่ครอบครัวและชุมชน โดย
  - 4.1 จัดและพัฒนาระบบสวัสดิการทางสังคมที่มีคุณภาพอย่างกว้างขวางและทั่วถึง
  - 4.2 ส่งเสริมบทบาทของครอบครัวและชุมชนในการบริการสังคม
5. ปรับปรุงประสิทธิภาพการบริหารจัดการเพื่อการพัฒนาครอบครัวและชุมชน
  - 5.1 ปรับปรุงระบบราชการให้สนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของสถาบันครอบครัวและชุมชน
  - 5.2 ส่งเสริมให้องค์การทางสังคมทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น

(สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ม.ป.ป. : 45-53)

เมื่อพิจารณาโดยรวมในเรื่องแนวทางทำให้ชุมชนเข้มแข็งที่ได้มีผู้กล่าวถึงข้างต้นพบว่า มีข้อเสนอที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การพัฒนาระบบการเรียนรู้ของชุมชนอันเป็นแนวทางที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ โดยที่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมี 4 ขั้นตอน คือ (1) กำหนดปัญหา (2) แสวงหาทางเลือก (3) ดำเนินกิจกรรม (4) การประเมินผล การดำเนินการทุกชั้น

ตอนดังกล่าวสมาชิกในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ซึ่งสอดคล้องกับข้อสรุปของ เดวิท แมทิวส์ (2540) ที่ว่า “การทำให้ชุมชนเข้มแข็งคือ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน”

แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นปัจจัยหรือองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เกี่ยวกับเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2535 : 11 - 12) ได้กำหนดกระบวนการเรียนรู้ไว้ 2 ประเภท ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 คือ (1) กระบวนการเรียนรู้ตามระบบโรงเรียน ซึ่งเป็นการจัดการโดยสถานศึกษา อาศัยระบบชั้นเรียนเป็นหลัก มีหลักสูตรกำหนดไว้ตามระดับและประเภทการศึกษาเพื่อให้บุคคลได้เรียนรู้ตามจุดมุ่งหมายของหลักสูตร (2) กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต เป็นการเรียนรู้จากแหล่งความรู้และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของบุคคลทั้งที่มีอยู่เองและที่มนุษย์ตั้งใจสร้างขึ้น เมื่อได้ศึกษาเอกสารเกี่ยวกับเรื่องนี้ พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งนั้นมีทั้งกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ตามระบบโรงเรียนดังรายละเอียดที่จะกล่าวถึงต่อไป

1. ความหมายของกระบวนการเรียนรู้

จากการศึกษาความหมายของคำว่า “กระบวนการเรียนรู้” พบว่า มีคำอีกคำหนึ่งคือคำว่า “การเรียนรู้” ที่มีความหมายใกล้เคียงกันมาก จนอาจกล่าวได้ว่ามีความหมายเช่นเดียวกัน กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้ โดยทั่วไปจะหมายถึงลำดับขั้นตอนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของบุคคลส่วนการเรียนรู้ได้มีการให้ความหมายทั้งในลักษณะของผลที่เกิดขึ้นและกระบวนการ ความหมายของการเรียนรู้ในลักษณะของผลที่ได้นั้น มีการให้ความหมายไว้ เช่น การเรียนรู้เป็นผลของการได้รับประสบการณ์แล้วทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่มีลักษณะมั่นคง (Barker, 1994 : 2) ซึ่งก็สอดคล้องกับการให้ความหมายของ Shuell (1986 cited in Schunk, 1991 : 2) ที่ว่า การเรียนรู้หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือความสามารถให้เป็นไปตามที่กำหนดอย่างคงทนถาวร ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากการปฏิบัติหรือจากประสบการณ์ในรูปแบบอื่น ๆ ส่วนด้านการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการ สมบูรณ์ ศาลยาชีวิน (2526 : 123) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเกิดจากการฝึกหัดหรือประสบการณ์ของแต่ละบุคคล กล่าวโดยสรุป กระบวนการเรียนรู้เป็นลำดับขั้นตอนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้หรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมซึ่งจะมีความหมายเช่นเดียวกับการเรียนรู้ในความหมายที่เป็นกระบวนการ

2. ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2538 : 40 , 2539 ก : 66) ได้เสนอว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งนั้น มีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตตามกำหนดไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ซึ่งหมายถึงลำดับขั้นตอนที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มคิดวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือกของการแก้ปัญหา ดำเนินการแก้ปัญหา และสรุปบทเรียน อันก่อให้เกิดการยกระดับสติปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชนให้สูงขึ้น อย่างไรก็ตามจากการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป.) ยังพบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ยังมาจากกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียนด้วย ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งอาจเป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต หรือกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน หรือทั้งสองประการ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงมีความหมายเกี่ยวข้องกับทั้งกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง ลำดับขั้นตอนที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหของชุมชนและ/หรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้แก่ชุมชน โดยร่วมกันคิดวิเคราะห์ แสวงหาทางเลือก ดำเนินการ และประเมิน ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและ/หรือกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน

3. ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนและสังคมดังนี้

3.1 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นหัวใจหรือเป็นแกนกลางของกระบวนการสำคัญ 3 กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับวิถีชาวบ้านและชุมชน อันทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ กระบวนการดังกล่าวมีดังนี้คือ (1) กระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา (2) กระบวนการพัฒนาโลกทางสังคมวัฒนธรรม และ (3) กระบวนการสร้างสรรค์สถาบันของชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป. : 7 - 19)

3.2 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนชีวิตที่พัฒนาศักยภาพของคนที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็น (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ม.ป.ป. : 21 - 23 ; เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2538 : 23 ; สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541 : 107 - 108 ; Thomas, 1991 : 1 - 2, อมรวิรัช นาครทรรพ, 2541 : 5)

3.3 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นหัวใจที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและสรุปบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูง

ขึ้น (ประเวศ วะสี, 2538ก : 22, 2539ข : 72 ; สีลาภรณ์ นาครทรรพ, 2539ก : 64 – 65 ; อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2540 : 23 – 24)

3.4 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน (ประเวศ วะสี, 2538 : 38)

3.5 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเด่นของการพัฒนาชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมและมีบทบาทในการกำหนดแผนงานโครงการและวิธีการดำเนินงาน ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ และสร้างเครือข่ายเกิดเป็นขบวนการประชาชน ซึ่งรวมตัวกันหาทางเลือกและทางออกในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง (เสรี พงศ์พิศ, 2538 : 17)

จากสาระเกี่ยวกับความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

4. ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สีลาภรณ์ นาครทรรพ (2539ก : 61 – 64) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไว้ดังนี้

4.1 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้ของแต่ละคนจะเกิดขึ้นในกระบวนการที่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และแม้ว่าสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชนอาจจะไม่ตระหนัก แต่แท้ที่จริงแล้วกระบวนการกลุ่มนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของคนในกลุ่มที่มาร่วมเรียนรู้ด้วยกัน บางคนอาจรู้มากกว่าคนอื่นในบางเรื่อง แต่ก็มีความรู้เรื่องที่เขาอาจเรียนรู้ได้จากคนอื่นเช่นกัน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม ยังทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ เนื่องจากคนที่มาเรียนรู้ร่วมกันเป็นคนในชุมชน เขาย่อมเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดเกี่ยวกับปัญหาของตนเองและชุมชน ได้มีประสบการณ์ของการทดลองทางเลือกการแก้ปัญหาต่างๆ มาแล้วในชีวิตจริง การพูดคุยถกเถียงของคนในชุมชน จึงเป็นการนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อหาทางแก้ปัญหาที่ดีที่สุด

4.2 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหาในชีวิตจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา และหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแก้ไขแล้วสมาชิกก็นำกลับไปลงมือปฏิบัติ ซึ่งอาจเป็นการกระทำของบุคคลหรือของกลุ่มก็ได้ แล้วแต่กรณีว่าประเด็นปัญหานั้นเป็นเรื่องที่ต้องการพลังของกลุ่มหรือไม่ เมื่อได้ทดลองทำตามแนวทางที่ได้ตกลงกันไว้แล้ว ได้ผลเป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้น ก็นำกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่มเพื่อหาทางแก้ต่อไปอีก กระบวน

การคิดทำทบทวนวิเคราะห์ทำจึงหมุนวนไป และส่งผลต่อการยกระดับสติปัญญาของสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี เรียกกระบวนการนี้ว่า กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning Through Action)

4.3 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง (Problem Oriented) และเป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ๆ การเรียนรู้ของชุมชนจึงมิได้มีความหมายเพียงยกระดับความคิดสติปัญญาของคนในชุมชน แต่ยังหมายถึงการช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ เมื่อชุมชนสามารถช่วยกันแก้ปัญหาของตนเองได้ ความมั่นใจในศักยภาพของตนเองก็จะสูงขึ้น และกล้าที่จะริเริ่มคิดค้นหาทางเรียนรู้เพิ่มเติม เพื่อพัฒนาชุมชนของตนเองให้ดีขึ้น นอกจากนี้การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริงยังมีความหมายในอีกนัยหนึ่ง คือ การเรียนรู้เช่นนี้เป็นการเรียนรู้จากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวที่ผู้เรียนรู้อยู่แล้ว การทำความเข้าใจในสิ่ง/สถานการณ์ที่ผู้เรียนรู้จักอยู่แล้วย่อมง่ายและเอื้อต่อการพัฒนาความคิดของผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่าการที่ผู้เรียนเรียนรู้จากเรื่องที่ไกลตัวหรือไม่รู้จัก

4.4 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เครือข่ายเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายนี้ คือ การเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนความคิดและ/หรือทรัพยากรระหว่างกันและกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกันสม่ำเสมอ แต่ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ เครือข่ายจึงมีลักษณะค่อนข้างหลวม จุดร่วมของคนหรือชุมชนที่เข้ามาเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย มักจะได้แก่ การมีแนวคิดคล้ายกัน มีความสนใจหรือทำงานในเรื่องประเภทเดียวกัน โดยนัยนี้เครือข่ายในแต่ละชุมชนก็คือ กลุ่มคนที่เข้าร่วมกันเรียนรู้และร่วมกันทำงาน โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันนั่นเอง แต่ในระดับที่สูงกว่าชุมชนขึ้นมา คำว่าเครือข่ายมักจะถูกใช้โดยนัยว่าหมายถึง องค์กรชุมชนในหลาย ๆ แห่งที่มีวัตถุประสงค์หรือกิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน ร่วมกัน หรือเชื่อมโยงถึงกัน อาทิ เครือข่ายลุ่มน้ำในภาคเหนือ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายออมทรัพย์ เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น องค์กรชุมชนที่ร่วมอยู่ในเครือข่ายเหล่านี้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ และติดต่อสื่อสารถึงกันเป็นระยะ ๆ

นอกจากนี้ สีลาภรณ์ นาครทรรพ ยังได้กล่าวถึงลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไว้ในหนังสือ การพัฒนาเครื่องชีวิตคุณภาพชีวิตและสังคม (2539ข : 254) โดยชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การเรียนรู้ของปัจเจกชนเท่านั้น หากแต่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันหลาย ๆ คน ที่มาทำกิจกรรมร่วมกัน

เสรี พงศ์พิศ และคณะ ยังได้กล่าวถึงลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในเอกสารเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว ในหน้า 50 โดยกล่าวว่า การจัดการศึกษาให้เด็กเยาวชน โดย

องค์กรชาวบ้านในที่แตกต่างกัน ๑ เป็นการจัดการการเรียนรู้เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม คุณค่าดั้งเดิม ผสมผสานเข้ากับการทำมาหากัน เช่น เกษตรยั่งยืน วนเกษตร และอื่น ๆ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้กล่าวถึงสาระของลักษณะ กระบวนการ เรียนรู้ของชุมชนไว้ในหนังสือ “การศึกษาในวิถีชุมชน : ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย” (ม.ป.ป.) โดยกล่าวไว้ในหน้า 17 ว่า ความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชน มิใช่ความรู้ทางเทคนิคเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีส่วนที่เป็นคุณค่า ศิลธรรม และจริยธรรมรวมอยู่ด้วย หรือเป็นความรู้แบบองค์รวม และการถ่ายทอดมิได้แยกเป็นส่วน ๆ ผู้เรียนจึงต้องเรียนรู้วิถีชีวิตทั้งหมด หัวใจของการเรียนรู้เช่นนี้อยู่ที่การปฏิบัติ และในหน้า 21 กล่าวว่า การเรียนรู้ที่ปรากฏอยู่ในชุมชน เป็นกระบวนการของข้อมูลข่าวสาร และความรู้เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชน ที่นำไปใช้ประโยชน์ได้จริง ส่วนในหน้า 43 กล่าวว่า การจัดการศึกษาของชุมชนมีลักษณะประการหนึ่ง คือ การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์วางอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชน รูปแบบการเรียนรู้จึงเรียบง่าย เป็นธรรมชาติและสอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน สามารถเรียนรู้ได้โดยตรง รวดเร็วและกว้างขวาง เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง จึงตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง การเรียนรู้ของชุมชนไม่ได้มุ่งเฉพาะตัวความรู้หรือเทคนิค แต่รวมถึงแนวคิด ศิลธรรมและจริยธรรม จึงเรียกว่าเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม ไม่แยกเป็นส่วน ๆ

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 45 - 48) ได้ศึกษาวิเคราะห์และประมวลเอา ลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านหรือคนธรรมดาสามัญ พอสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ตาม ธรรมชาติของมนุษย์มีลักษณะดังนี้

1. เรียนรู้ด้วยการลองผิดลองถูก
2. เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง
3. ถ่ายทอดความรู้โดยการสาธิต บอกเล่า และลายลักษณ์
4. เรียนรู้โดยพิธีกรรม
5. เรียนรู้จากศาสนา
6. เรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความรู้ - ประสบการณ์
7. เป็นการผลัดซ้ำทางวัฒนธรรม
8. เรียนรู้โดยวิธีครุพักลักจำ

ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดของสีลาภรณ์ นาครทรรพ ก็น่าจะครอบคลุมสาระได้อย่างครบถ้วน อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้จะกล่าวถึงลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเน้นหนักไปในมิติของ กระบวนการมากกว่าเชิงเนื้อหา ดังนั้น ถ้าหากจะเพิ่มมิติของเนื้อหาเข้าไปด้วย ก็ย่อมจะทำให้

กล่าวถึงลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีความสมบูรณ์ขึ้น ซึ่งสรุปได้ว่ามีลักษณะดังนี้ (1) เป็นกระบวนการกลุ่ม (2) เกิดจากการปฏิบัติจริง (3) เรียนรู้จากปัญหา (4) เป็นเครือข่าย และ (5) เป็นองค์รวม

5. องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

เนื่อง ากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนประกอบด้วยกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต และ/หรือกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน ดังนั้นการกล่าวถึงองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงต้องกล่าวถึงองค์ประกอบของทั้งกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน

5.1 องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชุมชน

5.1.1 สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป. : 41 - 42) กล่าวว่ารากฐานสำคัญของชุมชนที่เป็นองค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชนมี 3 ประการ คือ

1) คน ประกอบด้วย ผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กรและผู้มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน

2) ความรู้ ประกอบด้วย ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอก และชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรได้สะสมและพัฒนาขึ้น

3) ทรัพยากร ในที่นี้หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

5.1.2 นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป. : 69 - 72) ยังได้กล่าวถึง องค์ประกอบหรือกลไกที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชุมชน ดังนี้

1) เครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน การจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้การส่งเสริมและสนับสนุนเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน เครือข่ายเป็นเครื่องมือสำคัญในการเชื่อมส่วนต่างๆ เข้าหากัน ส่วนองค์กรชาวบ้านเป็นเครื่องมือในการจัดการทั้งในด้านผลผลิต ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และการเรียนรู้ของชุมชน เครือข่าย และองค์กรชาวบ้านจึงมีบทบาทเสริมและสนับสนุนซึ่งกันและกันในกระบวนการเรียนรู้

2) ระบบข้อมูลและสารสนเทศ การเรียนรู้ของชุมชนจำเป็นต้องอาศัยข้อมูล ข่าวสารและความรู้ ในระยะแรกการเรียนรู้อาจใช้ข้อมูลข่าวสารและความรู้ในชุมชน เมื่อกระบวนการเรียนรู้เข้มแข็งและกว้างขวางขึ้น ข้อมูลข่าวสารและความรู้จากภายนอกก็เป็นสิ่งจำเป็น

3) สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งหมายถึง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่มีความมั่นคงต่อเนื่อง อันเป็นปัจจัยที่นำไปสู่การเรียนรู้ของชุมชน

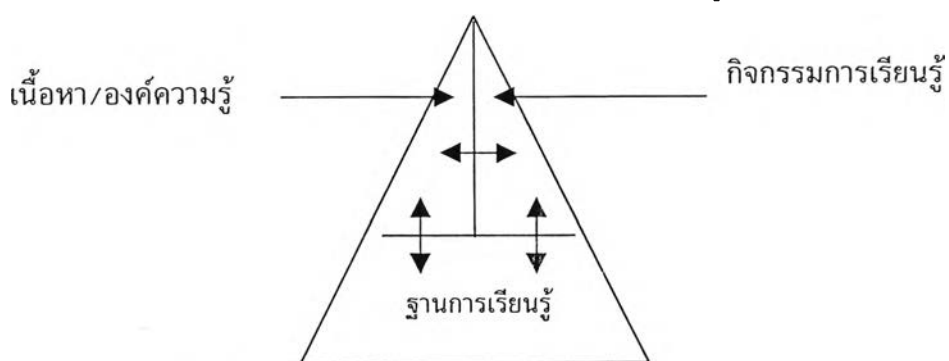
5.1.3 สীลาภรณ์ นาครทรรพ (2539 : 225) ได้อธิบายองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนดังนี้

1) ฐานการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งของการเรียนรู้ของชุมชนที่มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชน และต่างชุมชน ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้มีมากมายทั้งพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย พี่ป้า น้าอา เพื่อน พระหรือนักบวชหรือผู้นำศาสนา ครูช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน แม้กระทั่งต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ รวมทั้งเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน ตลอดจนสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน และทรัพยากรอื่น ๆ

2) เนื้อหา/องค์ความรู้ เนื้อหาความรู้ของการเรียนรู้ของชุมชนจะกำหนดจากความต้องการและความจำเป็นของชุมชน เป็นหลักและเป็นเนื้อหาในเชิงปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี คือ เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เพราะหวังผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริงด้านต่างๆ ซึ่งหากพิจารณาโดยผิวเผินแล้ว อาจคิดว่าการเรียนรู้ของชุมชนไม่มีเนื้อหา แต่ในความเป็นจริงแล้ว กลับครอบคลุมเนื้อหาวิชาต่างๆ ไว้อย่างครบถ้วน เพียงแต่เนื้อหาเหล่านี้มิได้แยกออกมาเป็นรายวิชา หากแต่สอดแทรกอยู่ในการดำรงชีวิตจริงแต่ละด้าน เช่น วิชาเศรษฐศาสตร์เรียนรู้จากการผลิตการบริโภคและแลกเปลี่ยนผลผลิต ฯลฯ วิชารัฐศาสตร์เรียนรู้จากการปกครองภายในชุมชน วิชาจิตวิทยาเรียนรู้จากการติดต่อสัมพันธ์และอยู่อาศัย ทำงานร่วมกัน วิชานิเวศวิทยาเรียนรู้จากการทำนาทำสวน เรียนรู้จากธรรมชาติ เทคโนโลยี เรียนรู้จากการแสวงหาทางแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการดำรงชีวิต เป็นต้น

3) กิจกรรมการเรียนรู้มีหลากหลายวิธี ทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน ฯลฯ กิจกรรมการเรียนรู้ทั้งหลายเหล่านี้มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความถนัดที่ไม่เท่ากันของผู้เรียนผู้สอนแต่ละคน (สีลาภรณ์ นาครทรรพ, 2539 : 225)

จากองค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชนทั้ง 3 ประการนี้ ผู้วิจัยได้สรุปและอธิบายความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขององค์ประกอบดังกล่าว ดังแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 แสดงองค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าองค์ประกอบของการเรียนรู้ที่กล่าวมาข้างต้น จะเป็นองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน แต่โดยความเป็นจริงแล้วกระบวนการเรียนรู้อื่น ๆ ก็มีองค์ประกอบอันเดียวกันด้วย

5.2 องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของโรงเรียนพบว่า มีกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนอยู่ 2 ลักษณะ คือ กระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐ และกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตและสังคม ซึ่งมีองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ดังนี้

5.2.1 กระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐ

มีผู้กล่าวถึงการจัดการศึกษาของโรงเรียนที่สะท้อนให้เห็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐไว้ดังนี้ คือ

เสน่ห์ จามริก (2537 : 5-7) กล่าวถึงระบบและสภาพปัญหาที่เป็นอยู่ว่า ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่เป็นผลต่อเนื่องมาจาก “ระบบโรงเรียน” ซึ่งทางราชการนำมาใช้อันนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงจากการศึกษา “แผนโบราณ” มาสู่การจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่เพื่อตอบสนองความจำเป็นของบ้านเมือง ที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และการศึกษานับเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญยิ่ง การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษานี้ก่อให้เกิดผลที่ตามมา 2 ประการ กล่าวคือ

1) “ระบบโรงเรียน” อันเป็นการจัดการศึกษาแบบใหม่นี้ แยกตัวออกจากการเล่าเรียนแบบ “แผนโบราณ” ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติกันมาแต่เดิม โดยอาศัยการฝากลูกหลานให้เรียนหนังสือ และฝึกรบมอยู่กับพระตามวัด ส่วนการเรียนรู้สำหรับการประกอบอาชีพก็ฝึกทำงานไปตามพื้นตระกูลของแต่ละคน จุดสำคัญอยู่ตรงที่ว่า การศึกษาที่เรียกว่า “แผนโบราณ” นั้น เป็นการผสมผสานกันไปทั้งในโรงเรียน วัด และกระบวนการเรียนรู้สำหรับประกอบอาชีพภายนอกโรงเรียน การแยกตัวของระบบโรงเรียนสมัยใหม่ยังผลให้ระบบการศึกษาไทย ละเลยกิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนภายนอกโรงเรียน ในขณะเดียวกันบรรดาวิชาความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ทั้งหลายของชุมชนชาวบ้านถูกจัดอยู่นอกระบบ และขาดการทำนุบำรุงและพัฒนาให้ทันสมัย

2) การศึกษาระบบโรงเรียนสมัยใหม่ มีลักษณะเป็นการเฉพาะกิจ กล่าวคือ มุ่งในด้านการผลิตของกำลังคนเป็นหลัก เริ่มต้นด้วยการผลิตกำลังคนเข้ารับราชการ แล้วต่อมาก็ขยายวงออกไปสู่ภาคธุรกิจอุตสาหกรรม และถือว่าการผลิตกำลังคนดังกล่าวเป็นบทบาทและเป้าหมายหลักด้านเดียวของระบบการศึกษา

การศึกษาระบบโรงเรียนสมัยใหม่นี้ นำไปสู่ความสูญเปล่าทางการศึกษาตลอดจนก่อให้เกิดค่านิยมของคนไทยที่มุ่งอาศัยการศึกษาเป็นบันไดในการเลื่อนฐานะทาง

สังคม โดยไม่คำนึงถึงคุณค่าของการศึกษาอย่างแท้จริง อีกทั้งก่อให้เกิดความสูญเสียภูมิปัญญา ความรู้ที่ได้สะสมเป็นมรดกตกทอดของสังคม ตลอดจนทำให้การศึกษาหรือการเรียนรู้ในโรงเรียน ไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของชุมชน ซึ่งผลให้ชุมชนเกิดความอ่อนแอ

ส่วน เสรี พงศ์พิศ และคณะ (2538 : 11-16) มีความเห็นเกี่ยวกับการศึกษาในระบบโรงเรียนสอดคล้องกับที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยกล่าวถึงปัญหาการศึกษาของไทย ดังนี้

- 1) โอกาสทางการศึกษาที่มีอยู่ในปัจจุบันจำกัดอยู่เฉพาะคนจำนวนน้อยในสังคมซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจและสภาพสังคมที่ดีอยู่แล้ว ขณะที่คนจนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคมมีโอกาสน้อยมาก
- 2) การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของเอกชน ที่ถือว่าเป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐ กลายเป็นธุรกิจการศึกษา สร้างความเหลื่อมล้ำและแบ่งแยกทางสังคมมากยิ่งขึ้น
- 3) ประชาชนไม่มีโอกาสมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของตนเอง
- 4) ปัญหาคุณภาพการศึกษา

ปัญหาเหล่านี้ส่งผลให้การศึกษาไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนอันนำไปสู่ความไม่เข้มแข็งของชุมชนด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540 : 59 - 63) กล่าวถึงแนวคิดของรัฐในการจัดการศึกษา ดังต่อไปนี้

- 1) เห็นว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือของรัฐมากกว่าจะเห็นว่าเป็นการบริการของรัฐ ที่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียน และรัฐร่วมกัน
- 2) เมื่อเห็นว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือของรัฐ รัฐจึงผูกขาดการจัดการศึกษาเพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของรัฐ มิใช่ผู้เรียน
- 3) เพื่อให้การศึกษาเป็นเครื่องมือที่จะตอบสนองความต้องการของรัฐได้อย่างเต็มที่ รัฐจึงบริหารการศึกษาแบบศูนย์รวมอำนาจ ด้วยมีความเชื่อว่าจะทำให้การศึกษามีประสิทธิภาพตามที่รัฐต้องการได้โดยเร็ว
- 4) การศึกษาเป็นเครื่องมือของการพัฒนาเศรษฐกิจระบบทุนนิยมของประเทศ ทำหน้าที่ผลิตบุคลากรให้แก่ระบบเศรษฐกิจ การศึกษาจึงเป็นการลงทุนทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่ง ดังนั้น การจัดการศึกษาจึงต้องคำนึงถึงผลกำไร จุดคุ้มทุน ผลตอบแทนระยะสั้นระยะยาว ประสิทธิภาพ ฯลฯ โดยอาศัยเป้าหมายทางเศรษฐกิจเป็นกรอบในการวางแผน

การจัดการศึกษาตามแนวนั้นจึงเป็นการศึกษาเพื่อรัฐ มิใช่เพื่อประโยชน์ของผู้เรียนหรือชุมชน

กล่าวโดยสรุป การจัดการศึกษาระบบโรงเรียนที่ผ่านมาเป็นการจัดการศึกษาโดยรัฐ ถือว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือของรัฐ รัฐจึงบริหารการศึกษาแบบศูนย์รวมอำนาจการศึกษาระบบโรงเรียนที่ผ่านมาจึงเป็นการศึกษาที่ตอบสนองต่อการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ด้วยการมุ่งผลิตกำลังคนเพื่อป้อนการพัฒนาดังกล่าว อีกทั้งละเลยต่อภูมิปัญญาวัฒนธรรมพื้นฐานของชุมชน ส่งผลให้การศึกษาในโรงเรียนไม่สอดคล้องกับความต้องการของบุคคลและชุมชนอันนำไปสู่ความอ่อนแอของชุมชน

หากพิจารณากระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐจากองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วย 1) ฐานการเรียนรู้ 2) เนื้อหา/องค์ความรู้ 3) กิจกรรมการเรียนรู้ มีรายละเอียดดังนี้

1) ฐานการเรียนรู้

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540 : 60-61) กล่าวถึงฐานการเรียนรู้ของการศึกษาที่เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐว่า ค่านิยมของการพัฒนาแบบใหม่มีผลให้การเรียนรู้จากฐานเดิมไม่อาจตอบสนองได้ ประกอบกับความเชื่อในระบบผู้เชี่ยวชาญ และค่านิยมตะวันตก ยังผลให้ฐานการเรียนรู้แบบเก่าเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาความทันสมัยเนื่องจากประชาชนไม่มีความรู้ตามเป้าหมายของรัฐ ดังนั้น การตั้งเด็กออกจากฐานการเรียนรู้แบบเดิมมาสู่ระบบโรงเรียนที่มีครูเป็นศูนย์กลางของความรู้จึงเป็นสิ่งจำเป็น

การเปลี่ยนแปลงฐานการเรียนรู้นี้มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์และการเรียนรู้ค่านิยมเดิมของชุมชน โดยเฉพาะ ต่อวัดซึ่งเป็นแหล่งให้การศึกษาของชุมชนที่มีรูปแบบและอิทธิพลด้านจริยธรรมที่สำคัญมากคือ มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ภายในครอบครัวและชุมชน เพราะเป็นการศึกษาที่แยกการเรียนรู้จากบุคคลในครอบครัวและชุมชน ทำให้พ่อแม่และชุมชนไม่สามารถมีส่วนร่วมในการศึกษาแก่บุตรหลานได้อย่างที่เป็นมา เป็นการตัดกระบวนการถ่ายทอดค่านิยม วิถีชีวิต การเรียนรู้ระหว่างคนต่างรุ่น และกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน

สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐมีโรงเรียนเป็นศูนย์กลางของฐานการเรียนรู้ ความรู้ทั้งหลายต้องมาจากโรงเรียนจึงจะนับว่าถูกต้อง ครูเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เหล่านั้น ครอบครัว พ่อแม่ ชุมชน ไม่ได้มีบทบาทเป็นฐานการเรียนรู้ต่อไป

2) เนื้อหา/องค์ความรู้

จากข้อสรุปของ อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540 : 61 - 62) เกี่ยวกับเนื้อหา/องค์ความรู้ของกระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐ แสดงให้เห็นว่าการจัดการศึกษาในรูปแบบโรงเรียนสมัยใหม่มีอิทธิพลที่กำหนดเนื้อหาการเรียนรู้ของเด็กให้แคบ

ลงอย่างมาก การศึกษาที่หมายถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อดำรงชีวิตทุกด้าน ได้ถูกจำกัดลงเหลือเพียงเป็นการเรียนรู้ตามเป้าหมายที่รัฐต้องการ ดังนั้น สิ่งที่เด็กจะได้เรียนรู้ไปจากระบบโรงเรียนคือ เนื้อหาที่ไม่สอดคล้องไปกับชีวิตของงานและชุมชน เมื่อเรียนรู้แล้วก็ต้องนำความรู้ไปใช้ที่อื่น และเรียนรู้ทัศนคติใหม่ที่เห็นว่าอาชีพเกษตรกรรม และวิถีชีวิตแบบชุมชนเป็นสิ่งล้ำสมัยไม่พัฒนา นอกจากนี้เนื้อหากการเรียนรู้แบบนั้นยังทำให้ภูมิปัญญาเดิมของชุมชนไม่ได้รับการพัฒนา เนื่องจากถูกมองว่าเป็นความรู้ที่ไม่มีประโยชน์และขัดต่อความทันสมัย รากฐานของความรู้ชุมชนจึงถูกทำลาย

จะเห็นได้ว่า เนื้อหา/องค์ความรู้ ของกระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐจำกัดอยู่เฉพาะในโรงเรียน โดยเนื้อหาเหล่านั้นจะมาจากการกำหนดของรัฐเป็นหลัก

3) กิจกรรมการเรียนรู้

แนวคิดของ อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540 : 62-63) สรุปได้ว่า การศึกษาที่รวมศูนย์อยู่ที่โรงเรียนจะมีกิจกรรมแบบทางเดียว โดยครูเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็ก โดยให้เด็กท่องจำจากการฟัง การอ่าน และการวัดผลการศึกษาที่อาศัยวัดความสามารถในการจำมากกว่าการคิด

ดังนั้นกิจกรรมการเรียนรู้ของกระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐจะอยู่ในขอบเขตเฉพาะภายในโรงเรียน เน้นการท่องจำมากกว่าการคิด

กล่าวโดยสรุป กระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่รวมศูนย์อยู่ที่โรงเรียน มีฐานการเรียนรู้อยู่ในโรงเรียนและครูเป็นหลัก ทำให้กระบวนการเรียนรู้ตัดขาดจากชุมชนและครอบครัว ในด้านเนื้อหา/องค์ความรู้ของกระบวนการเรียนรู้มาจากการกำหนดโดยรัฐจากหน่วยงานกลางส่งผ่านมายังโรงเรียน จึงมีการแปลกแยกจากเนื้อหา/องค์ความรู้ของชุมชน ส่วนด้านกิจกรรมการเรียนรู้จะเป็นการถ่ายทอดความรู้โดยให้เด็กท่องจำเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้กระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐ จึงเป็นการเรียนรู้ที่แปลกแยกจากชุมชน และครอบครัว ส่งผลให้ภูมิปัญญาจากฐานเดิมถูกทอดทิ้ง ขาดการพัฒนา เด็กที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้เพื่อรัฐไม่สามารถประกอบอาชีพในชุมชนของตนเองได้ ต้องออกไปประกอบอาชีพในเมือง นอกจากนี้ ยังก่อให้เกิดปัญหาความไม่เสมอภาคและคุณภาพของการศึกษา อันนำไปสู่ความอ่อนแอของชุมชน ปัญหาเหล่านี้เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาพร้อมกับเรียกร้องให้รัฐดำเนินการปรับปรุงและพัฒนาแนวทางการจัดการศึกษาใหม่ อันนำไปสู่การปฏิรูปการศึกษาในปัจจุบัน

5.2.2 กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตและสังคม

จากการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป. : 27 -37) พบว่า บทบาทของโรงเรียนบางแห่งและครูบางคนในด้านการจัดกระบวนการเรียนรู้มีการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

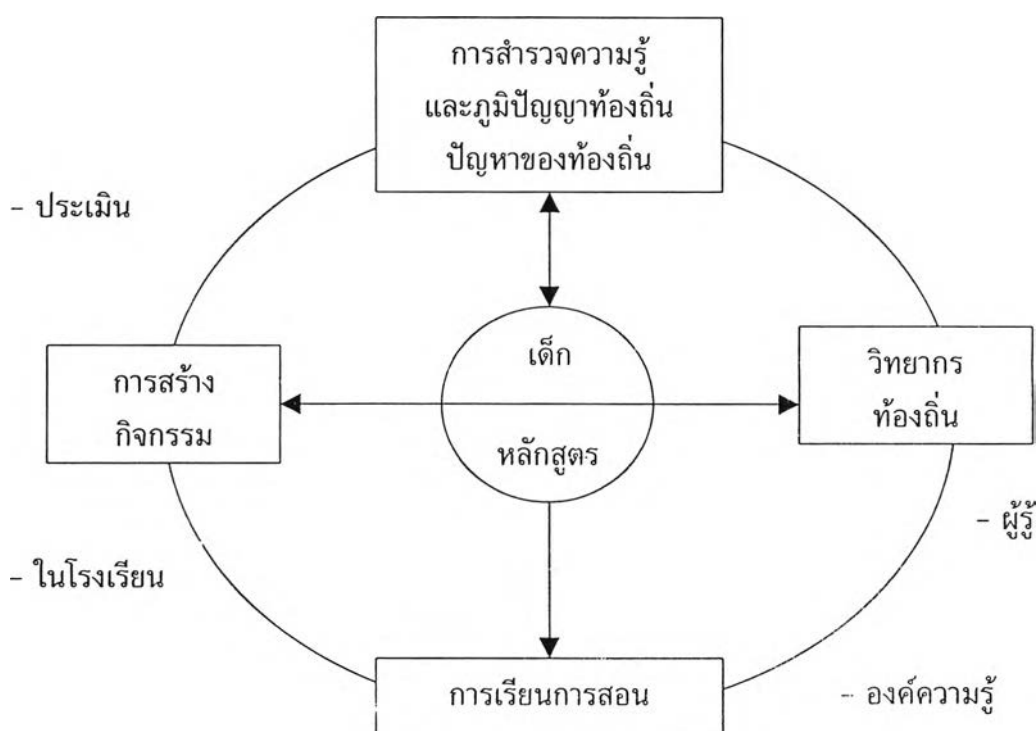
1) บทบาทในการจัดกระบวนการเรียนรู้สำหรับเด็ก

บทบาทนี้เกิดจากการที่ครูและโรงเรียนได้เปลี่ยนบทบาทของตัวเองจากการ “สอนหนังสือ” มาเป็น “สร้างกระบวนการเรียนรู้” ให้แก่เด็ก ครูและโรงเรียนส่วนใหญ่ได้ให้เหตุผลของการเปลี่ยนแปลงนี้ว่า การเรียนการสอนในช่วงก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงนั้นมุ่งไปที่เนื้อหาเป็นหลัก ต้องจด ต้องจำ เพื่อให้ทำข้อสอบได้คะแนนมาก ๆ ทั้งนักเรียนและครูจึงเครียดพอ ๆ กัน นอกจากนั้น การเน้นเนื้อหามากเกินไปซึ่งเป็นเนื้อหาที่แปลกแยกจากชีวิตของเด็กและ ชุมชน ทำให้เด็กขาดการฝึกฝนทักษะที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตในสังคม โดยเฉพาะทักษะด้านพื้นฐานอาชีพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน รวมทั้งครูและโรงเรียนได้พบเห็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน และพยายามให้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการแก้ไข

ในระยะแรกของการปรับเปลี่ยนบทบาทนี้ ครูและโรงเรียนได้ดำเนินการแบบไม่เป็นทางการ การจัดกระบวนการเรียนรู้ให้แก่เด็กเป็นการสอดแทรกอยู่ในกิจกรรมต่างๆ เท่าที่พอจะทำได้ และบางครั้งเป็นความสนใจของครูคนใดคนหนึ่งมากกว่าจะเป็นบทบาทของโรงเรียน อย่างไรก็ตามผลของกิจกรรมเหล่านี้ได้ช่วยให้เด็กเรียนรู้อย่างกว้างขวาง มีความสุข และสอดคล้องกับสภาพชีวิตจริงในชุมชน

บทบาทของโรงเรียนในการจัดการศึกษาเพื่อเด็กตามแนวคิดนี้ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการเมื่อหลักเกณฑ์ต่างๆ ของ “หลักสูตรท้องถิ่น” ถูกกำหนดขึ้นทำให้ครูและโรงเรียนสามารถนำความรู้ท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการเรียนการสอน ส่งผลให้เด็กได้เรียนรู้อย่างหลากหลายและมีทางเลือกมากขึ้น

ผลจากการศึกษาโรงเรียนที่จัดการศึกษาเพื่อเด็กตามแนวคิดนี้ทุกภาคของประเทศ พบว่า กระบวนการทำงานหรือการจัดการเรียนการสอนของครูทุกโรงเรียนและพื้นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งพอสรุปเป็นแผนภูมิได้ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2539 : 6)

แผนภูมิที่ 2 แสดงกระบวนการเรียนรู้เพื่อเด็ก

จากแผนภูมิข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการเรียนการสอนของครูและโรงเรียนซึ่งเป็นกระบวนการเดียวกันกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นที่ยึดเด็กเป็นศูนย์กลาง หลักสูตรนี้จะมีเนื้อหา กิจกรรมอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับผลการสำรวจความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาของชุมชน ฉะนั้นเนื้อหา กิจกรรม ตลอดจนการจัดการเรียนรู้ตามหลักสูตรท้องถิ่น ของโรงเรียนแต่ละโรงเรียนย่อมแตกต่างกันไปตามสภาพปัญหาหรือข้อเท็จจริงในชุมชน ต่อจากนั้นครูและโรงเรียนก็จะเชื่อมประสานให้เกิดการถ่ายทอดประสบการณ์และองค์ความรู้จากผู้รู้ไปสู่เด็ก โดยอยู่ในลักษณะของการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน ผลจากการเรียนรู้ของเด็กจะนำไปสู่การสร้างสรรคกิจกรรมในโรงเรียนในรูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตในชุมชน ส่วนการประเมินการจัดการเรียนการสอนแบบนี้ ครูและผู้รู้จะทำงานร่วมกันในการประเมินความรู้ของเด็ก เป็นการประเมินผลความรู้แบบองค์รวม คือ การพิจารณาเด็กอย่างรอบด้าน หรือมองทั่วทั้งตัวไม่แยกให้คะแนนเป็นด้านๆ แต่ทุกอย่างจะรวมเข้าด้วยกันทั้งทักษะ ความสนใจ การอยู่ร่วมกับผู้อื่น กิริยามารยาท และการอ่อนน้อมถ่อมตน ผลการประเมินจึงออกมาในเชิงคุณภาพมากกว่าปริมาณ เช่น ดี - ไม่ดี ตั้งใจ - ไม่ตั้งใจ ใช้งานได้ - ไม่ใช้ได้ ฯลฯ ซึ่งผลจากการประเมินดังกล่าวจะนำไปสู่การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ทั้งหมด

ครูและผู้นำชุมชนจำนวนมากที่ได้เรียนรู้และมีประสบการณ์ร่วมกันต่างยืนยันตรงกันว่า การจัดการเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้นได้ช่วยให้เด็กมีความสุขในการเรียน ได้เรียนรู้ตามความสนใจมากกว่าเดิม

จะเห็นได้ว่า การจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตและสังคมในลักษณะการจัดการศึกษาเพื่อเด็กนั้น ก่อให้เกิดประโยชน์ขึ้นกับเด็กที่ได้มีกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต โดยอาศัยชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ และชุมชนก็จะสามารถเรียนรู้จากการเข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้นี้ อันเป็นการพัฒนาชุมชนอีกด้วย

1) บทบาทในการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเด็กเพื่อชุมชน

เป็นอีกบทบาทหนึ่งในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของครูและโรงเรียนจำนวนหนึ่ง ซึ่งพบได้ในทุกภาคของประเทศ บทบาทนี้เกิดจากครูในโรงเรียนที่ได้สัมผัสกับชุมชน มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กและชาวบ้านทำให้ต้องคิดหาหนทางแก้ไข โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงและถ่ายทอดความรู้ระหว่างเด็กกับชาวบ้าน หรือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนซึ่งจะช่วยให้การศึกษาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต เพราะเด็กและชาวบ้านได้เรียนรู้จากชีวิตจริง เป็นธรรมชาติ กว้างขวาง และสอดคล้องกับชีวิตจริง นอกจากนั้น กระบวนการเรียนรู้ในแนวนี้ยังช่วยให้เกิดการถ่ายทอดศีลธรรม จริยธรรมระหว่างเด็ก ครู และชาวบ้านอีกด้วย

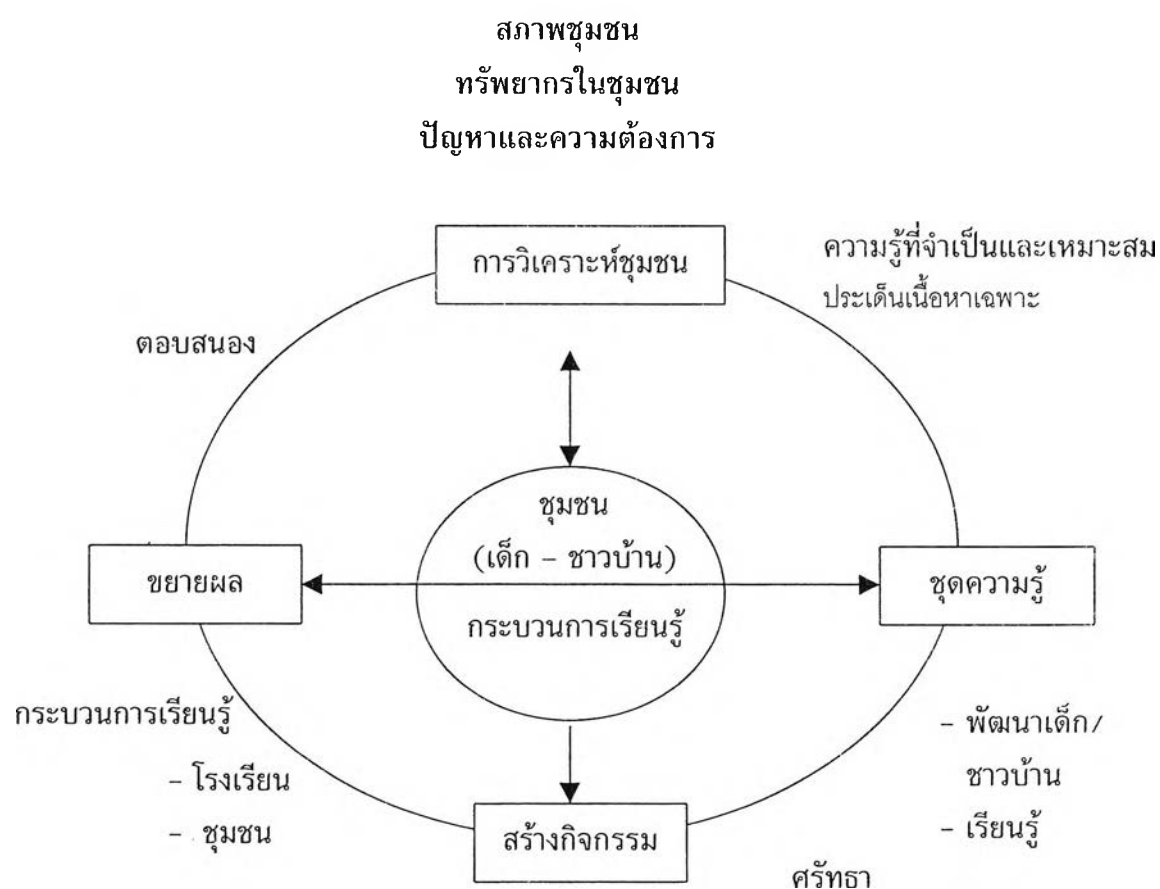
สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (ม.ป.ป. : 32) ได้กล่าวถึงผลจากการศึกษา กรณีศึกษาโรงเรียนที่จัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อเด็กเพื่อชุมชนในทุกภาคของประเทศ พบว่า กระบวนการเรียนรู้ในลักษณะนี้เกิดขึ้นใน 2 แบบ แบบแรก ครูใช้โรงเรียนเป็นสถานที่ทดลองความคิด โดยให้เด็กทำกิจกรรมและเรียนรู้ในโรงเรียน เมื่อกิจกรรมประสบความสำเร็จก็จะขยายผลออกไปเชื่อมโยงกับชุมชนเรียกวิธีการแบบนี้ว่า “จากโรงเรียนสู่ชุมชน” แบบที่สอง ครูเริ่มต้นเรียนรู้และสร้างสรรค์กิจกรรมร่วมกับชาวบ้านในชุมชน เมื่อกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเกิดขึ้นแล้ว จึงขยายผลไปเชื่อมต่อการเรียนรู้ของเด็กในโรงเรียน เรียกวิธีการแบบนี้ว่า “จากชุมชนสู่โรงเรียน”

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากระบวนการเรียนรู้เพื่อเด็กเพื่อชุมชนจะเริ่มต้นได้ 2 แบบดังกล่าว แต่เมื่อกระบวนการเรียนรู้ขยายผลจากจุดเริ่มต้นจนครบวงจร ถึงจุดนั้นกระบวนการเรียนรู้ระหว่างเด็กกับชาวบ้านก็จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้ยากที่จะแยกแยะว่ากระบวนการเรียนรู้เริ่มตรงจุดใด โรงเรียนหรือชุมชน

จากข้อมูลที่ได้ศึกษา (โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ) ทำให้ได้ข้อสรุปว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อเด็กเพื่อชุมชนเป็น “กระบวนการเรียนรู้” ที่มีเด็กและชุมชนเป็นศูนย์กลาง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ชุมชนเข้ามามีบทบาทได้อย่างเต็มที่ บทบาทของโรงเรียน

จึงต้องแปรเปลี่ยนอาจเป็น “ผู้กระทำ” “ผู้เชื่อมประสาน” หรือ “พี่เลี้ยง” ตามช่วงเวลาและสถานการณ์ที่แตกต่างกัน

ภาพต่อไปนี้จะแสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อเด็กเพื่อชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,ม.ป.ป. : 34) ซึ่งจะช่วยให้มองเห็นกระบวนการ ขั้นตอนการดำเนินงาน และบทบาทของโรงเรียนที่จัดการศึกษาเพื่อเด็กเพื่อชุมชนได้ชัดเจนขึ้น

แผนภูมิที่ 3 แสดงกระบวนการเรียนรู้เพื่อเด็กเพื่อชุมชน

จากแผนภูมิจะเห็นได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อเด็กเพื่อชุมชนเริ่มต้นจากการวิเคราะห์ชุมชน ดูสภาพว่าชุมชนเป็นอย่างไร มีปัญหาและความต้องการอะไร ชุมชนมีทรัพยากรและผลผลิตอะไร เช่น พืช สัตว์ รายได้ ฯลฯ รวมถึงการสำรวจค้นหาผู้รู้หรือคนเก่งในชุมชน เช่น คนเก่งในการผสมพันธุ์ปลา ปั่นหม้อปั้นไห คนเก่งในการเพาะปลูก ฯลฯ เป้าหมายของการวิเคราะห์ก็เพื่อศึกษาคักยภาพและข้อจำกัดของชุมชนนั้น

ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้างต้นจะเชื่อมโยงหรือชี้ให้เห็นความรู้ที่จำเป็น และเหมาะสมกับชุมชน เมื่อรวมกันเข้าเป็นชุดความรู้ที่เด็กและชาวบ้านรวมทั้งครูต้องเรียนรู้ร่วมกัน

ในขั้นตอนนี้โรงเรียนต้องสร้างศรัทธาและความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้นในหมู่ชาวบ้านและชุมชนเพื่อเป็นรากฐานในการสร้างสรรค์กิจกรรม

กิจกรรมที่สร้างขึ้นนั้น ไม่ว่าจะอยู่ในโรงเรียนหรือชุมชนต่างมีหลักบางประการร่วมกัน คือ การเรียนรู้จากการปฏิบัติ พัฒนาเทคนิควิทยา พัฒนาองค์ความรู้ และการพึ่งตนเอง ผลจากการศึกษาพบว่า กิจกรรมที่โรงเรียนและชุมชนจัดให้แก่เด็กและชาวบ้านได้เรียนรู้มีหลายอย่าง เช่น การเกษตร กองทุน การออมทรัพย์ ธุรกิจ หัตถกรรม อุตสาหกรรมชุมชน สมุนไพร และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น โรงเรียนจำนวนมากสามารถขยายผลกิจกรรมเหล่านี้ออกไปสู่เด็กและชาวบ้าน ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และกลุ่มหรือองค์กรในชุมชน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในชุมชนแล้ว โรงเรียนกับชุมชนหรือเด็กกับชาวบ้านถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน

บทบาทของโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อเด็กเพื่อชุมชน ต้องเป็นผู้ประสานทำงานร่วมกับบุคคลและหน่วยงานมากมายทั้งในและนอกชุมชน ตามบทบาทนี้ครูไม่ใช่ผู้สอน ไม่ใช่ผู้ตัดสินแทนเด็กและชาวบ้าน แต่เป็นเพียงผู้ประสานให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างเด็ก ชาวบ้าน ตลอดจนบุคคล และองค์กรต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ตัวครูก็ต้องเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ขึ้น

หากพิจารณาสาระของกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตและสังคมข้างต้น ซึ่งประกอบด้วยการเรียนรู้เพื่อเด็กและกระบวนการเรียนรู้เพื่อเด็กเพื่อชุมชน สามารถสรุปถึงองค์ประกอบของการเรียนรู้ได้ดังนี้

- 1) **ฐานการเรียนรู้**
แหล่งการเรียนรู้มีทั้งจากโรงเรียนและชุมชนประกอบกัน มีทั้งครูในโรงเรียน ผู้รู้ในชุมชน ครอบครัว องค์กรชุมชน ฯลฯ
- 2) **เนื้อหา/องค์ความรู้**
เป็นทั้งเนื้อหาจากการกำหนดในหลักสูตรของโรงเรียน และความรู้ภูมิปัญญาจากชุมชน ซึ่งมีความสอดคล้องกับความต้องการของนักเรียนและสมาชิกในชุมชนนั้น
- 3) **กิจกรรมการเรียนรู้**
กิจกรรมการเรียนรู้มีความหลากหลาย มีทั้งการฟัง การอ่าน การเขียน การพูด การสังเกต การคิดไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ฯลฯ ซึ่งมีความเหมาะสมกับเนื้อหา และความถนัดของแต่ละคน

จากสาระของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่กล่าวมาแล้ว ทั้งในส่วนของ
กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน พอสรุปได้ว่าองค์
ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มีดังนี้

1) ฐานการเรียนรู้

1.1 ฐานการเรียนรู้ในวิถีชีวิต หมายถึง แหล่งของการเรียนรู้ของชุมชน
ที่มีอยู่รอบตัว ทั้งในครอบครัว หมู่บ้าน และต่างชุมชน ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้การเรียนรู้มี
มากมาย ทั้งพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย พี่ป้าน้าอา เพื่อน พระ หรือนักบวช หรือผู้นำศาสนา ครู ช่าง พ่อ
ค้า หมอพื้นบ้าน แม่กระทั่งต้นไม้ สัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ รวมทั้งเครือข่ายและองค์กร ชาวบ้าน
ตลอดจนสถาบันการเรียนรู้ของชุมชนและทรัพยากรอื่น ๆ

1.2 ฐานการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน หมายถึง โรงเรียน ครู
หนังสือ

2) เนื้อหา/องค์ความรู้

2.1 เนื้อหา/องค์ความรู้ ในวิถีชีวิตเป็นเนื้อหาความรู้ที่กำหนดจาก
ความต้องการจำเป็นของชุมชนเป็นหลักและเป็นเนื้อหาในเชิงปฏิบัติมากกว่าทฤษฎี เป็นรูปธรรม
มากกว่านามธรรม เพราะหวังผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริง ๆ ด้านต่าง ๆ

2.2 เนื้อหา/องค์ความรู้ตามแนวระบบโรงเรียน เป็นเนื้อหาความรู้ที่มา
จากการกำหนดของหลักสูตร ซึ่งมีทั้งเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ที่กำหนดเป็นแกนกลางเหมือนกันทั่ว
ประเทศ และเนื้อหาที่เปิดโอกาสให้ชุมชนกำหนดเองเพื่อความสอดคล้องกับความต้องการของ
ชุมชน

3) กิจกรรมการเรียนรู้

ประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง
การถาม การทดลองทำ การคิดไตร่ตรอง การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นต้น

6. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

จากการสังเคราะห์แนวคิดของนักวิชาการและผลการวิจัยต่าง ๆ เกี่ยวกับปัจจัยที่
เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน สามารถจำแนกได้ 3 กลุ่ม คือ

6.1 ปัจจัยภายในชุมชน

6.1.1 สภาวะพื้นฐานของชุมชน

1) คุณสมบัตินักผู้นำ (วัชรพงศ์ สุรักษา, 2536 ; สายพิรุณ น้อยศิริ, 2530 ; มณีรัตน์ มิตรประสาธ, 2538 ; ภูเขา ศรีวิลาศ, 2539 ; ภาสกร เขมณะศิริ, 2537) ได้แก่ มีความซื่อสัตย์สุจริต ได้รับความไว้วางใจจากชุมชน รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มีวิสัยทัศน์เกี่ยวกับการพึ่งพาตนเองและการมีส่วนร่วม กระจายอำนาจในการบริหารทำงานเป็นระบบ เป็นผู้สามารถกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่ม ให้ข้อมูลข่าวสารแก่ชุมชน เป็นต้น

2) คุณสมบัตินักสมาชิกของชุมชน (พัชรา สร้อยจิต, 2535; สุเมธ ทรายแก้ว, ได้แก่ ความรู้และเจตคติ รายได้ เพศ มีความต้องการที่จะแก้ปัญหา

3) ทรัพยากรของชุมชน (สุเมธ ทรายแก้ว, 2536) ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ งบประมาณ เป็นต้น

4) ภูมิปัญญาของชุมชน เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน

6.1.2 กระบวนการทางสังคมในชุมชน ได้แก่

1) ความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน (งามเนตร จริงสูงเนิน, 2538, สายพิรุณ น้อยศิริ, 2530)

2) ความสัมพันธ์แนวราบของคนในชุมชน (สายพิรุณ น้อยศิริ, 2530 ; ชูชาติ เหลี่ยมวานิช, 2537)

3) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน (สายพิรุณ น้อยศิริ, 2530 ; มณีรัตน์ มิตรประสาธ, 2538; อรรถวิทย์ ลีลาคุปต์, 2535)

4) การช่วยเหลือเกื้อกูลภายในชุมชน (อุดสาห์ ทองพร้อม, 2538 ; งามเนตร จริงสูงเนิน, 2538)

5) ความถี่ของการพบปะกันของสมาชิกชุมชน (มณีรัตน์ มิตรประสาธ, 2538)

6) มีปัญหาในชุมชน (มณีรัตน์ มิตรประสาธ, 2538 ; งามเนตร จริงสูงเนิน, 2538)

6.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่

6.2.1 นโยบายของรัฐในด้านการศึกษาและพัฒนาชุมชน (อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2541 ; มณีรัตน์ มิตรประสาธ, 2538)

6.2.2 การสนับสนุนจากหน่วยงานและบุคคลภายนอก (งามเนตร จริงสูงเนิน, 2538 ; สุเมธ ทรายแก้ว, 2536)

6.3 ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม

6.3.1 ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ รายได้ เป็นต้น

6.3.2 ด้านการเมือง ได้แก่ โครงสร้างอำนาจภายในชุมชน (วัชรพงศ์ สุขรรักษา, 2536) เป็นต้น

6.3.3 ด้านสังคมวัฒนธรรม ได้แก่ ระบบเครือญาติ สถาบันครอบครัว (สุรียน จันทนคร, 2536)

6.3.4 ด้านเทคโนโลยี

แนวคิดเกี่ยวกับการสังเคราะห์งานวิจัย

1. ความหมายของการสังเคราะห์

อุทุมพร จามรมาน (2531 : 1) ให้ความหมายของการสังเคราะห์ว่า หมายถึง การนำส่วนย่อยมาประกอบเข้าด้วยกันจนเกิดสิ่งใหม่ขึ้น

2. ประเภทของการสังเคราะห์

Bloom (อ้างถึงในสังัด อุทรานันท์, 2531 : 6) ได้จำแนกการสังเคราะห์ออกเป็น 3 ประเภท คือ

2.1 การสังเคราะห์หน่วยย่อยๆ ของการสื่อความหมายจนได้ผลผลิต ได้แก่ การพูด การบอกภาษา ท่าทาง และความรู้สึกเกี่ยวกับประสบการณ์ของตนให้ผู้อื่นทราบหรือเข้าใจ

2.2 การสังเคราะห์แผนงานต่างๆ จนได้ผลผลิต เพื่อนำไปเสนอต่อการปฏิบัติ ได้แก่ การพัฒนาแผนการทำงานหรือพัฒนาแนวคิดของแต่ละคน จนถึงขั้นนำไปปฏิบัติ

2.3 การสังเคราะห์สิ่งที่เป็นนามธรรมมากขึ้น ได้แก่ การจัดความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ที่เป็นนามธรรม เพื่อจำแนกหรืออธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ หรือการเชื่อมโยงแนวคิดของผู้ทรงคุณวุฒิเข้าด้วยกัน หรือการเชื่อมโยงทฤษฎีจนได้ข้อค้นพบใหม่

3. ความหมายของการสังเคราะห์งานวิจัย

สำหรับความหมายของการสังเคราะห์งานวิจัย นางลักษณ์ วิรัชชัย (2530 : 26) ได้ให้ความหมายโดยสรุปว่า การสังเคราะห์งานวิจัยเป็นระเบียบวิธีการศึกษาข้อเท็จจริง เพื่อตอบปัญหาใดปัญหาหนึ่ง โดยการรวบรวมงานวิจัยเกี่ยวกับปัญหานั้นๆ หลายๆ เรื่องมาศึกษาวิเคราะห์

และนำเสนอข้อสรุปอย่างมีระบบ ให้ได้คำตอบของปัญหาที่เป็นข้อยุติ ศัพท์ที่มีความหมายใกล้เคียงและใช้แทนศัพท์การสังเคราะห์งานวิจัย ได้แก่ ระเบียบวิธีบูรณาการงานวิจัย (Method of Integration Research) ระเบียบวิธีผสมผสาน (Method of combination Research) การวิเคราะห์ผลการวิเคราะห์ (Analysis of Analysis) หรือการวิจัยงานวิจัย

4. ลักษณะการสังเคราะห์งานวิจัย

นักวิจัยทำการสังเคราะห์งานวิจัยได้ 2 ลักษณะ ลักษณะแรก เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย ได้แก่ กิจกรรมการศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อเป็น พื้นฐานในการออกแบบการวิจัยและกำหนดสมมุติฐาน ลักษณะที่สอง เป็นการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อแสวงหาความรู้ใหม่ และนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อมวลมนุษย์และสังคม (นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2530 : 26)

5. ประเภทของการสังเคราะห์งานวิจัย

การสังเคราะห์งานวิจัยจำแนกได้ 2 ประเภท คือ การสังเคราะห์เชิงคุณลักษณะหรือการสังเคราะห์เชิงคุณภาพ หรือการสังเคราะห์เชิงบอกลักษณะ (Qualitative Synthesis) เป็นการรวบรวมเรื่องต่างๆ ที่ต้องการสังเคราะห์เข้าด้วยกัน และสรุปออกมาโดยผู้สังเคราะห์ จะต้องสรุปประเด็นหลักของผลการวิจัยแต่ละเรื่อง และบรรยายให้เห็นความสัมพันธ์และความขัดแย้งระหว่างผลการวิจัยเหล่านั้น ทั้งนี้ผู้สังเคราะห์ต้องสรุปด้วยความเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียง และไม่ผนวกความคิดเห็นของตนเอง ในการสังเคราะห์วิธีการสังเคราะห์เชิงคุณลักษณะของผลการวิจัยนี้เป็นวิธีการที่ใช้กับงานวิจัยเชิงคุณภาพและงานวิจัยเชิงปริมาณ และเป็นวิธีที่นักวิจัยเชิงคุณภาพโดยเฉพาะนักวิจัยทางประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยาใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา ส่วนนักวิจัยทั่วไปนิยมใช้เป็นกิจกรรมในการรายงานเอกสารการวิจัยที่เกี่ยวข้อง การสังเคราะห์อีกประเภทหนึ่ง คือ การสังเคราะห์เชิงปริมาณ (Quantitative Synthesis) เป็นการใช้กระบวนการทางสถิติเข้ามาช่วยสังเคราะห์ โดยการคำนวณค่าหรือดัชนีมาตรฐานของผลการวิจัย เพื่อประโยชน์ในการเปรียบเทียบ สรุปและอ้างอิง (อุทุมพร จามรมาน, 2527 : 2-3, 2531 : 1 ; นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2530 : 30)

6. ความสำคัญของการสังเคราะห์งานวิจัย

จากสาระเกี่ยวกับการสังเคราะห์งานวิจัยดังกล่าวข้างต้น ทำให้สามารถสรุปได้ว่าการสังเคราะห์งานวิจัยมีความสำคัญต่อความก้าวหน้าของศาสตร์ต่างๆ 2 ประการ คือ (1) การสังเคราะห์งานวิจัยทำให้ทราบถึงสภาวะปัจจุบันของข้อความรู้ต่างๆ (2) การสังเคราะห์งานวิจัยเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดตัวแปรและสมมุติฐานการวิจัยให้มีประสิทธิภาพ การสังเคราะห์งานวิจัยในลักษณะนี้ปรากฏในเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของงานวิจัยต่างๆ

นอกจากการสังเคราะห์งานวิจัยจะมีประโยชน์ต่อความก้าวหน้าของศาสตร์แล้ว ยังมีประโยชน์ต่อการนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติอีกด้วย ทั้งนี้เนื่องจากการสังเคราะห์งานวิจัยทำให้ได้ความรู้อันเป็นข้อสรุปที่ชัดเจน ทำให้การนำไปประยุกต์ใช้ในภาคปฏิบัติมีประสิทธิภาพ

แนวคิดเกี่ยวกับการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ : การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान

Noblit และ Hare (1988) ได้เสนอแนวทางการสังเคราะห์งานวิจัยประเภทการสังเคราะห์เชิงคุณภาพ (Qualitative Synthesis) ไว้ในหนังสือของพวกเขาที่ชื่อว่า “Meta Ethnography : Synthesizing Qualitative Synthesis” ด้วยวิธีการที่เรียกว่าการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान (Meta – Ethnographic Research)

การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान เป็นวิธีการที่ใช้ในการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Synthesis) ซึ่งเป็นงานวิจัยที่ใช้การตีความในการวิเคราะห์ข้อมูล (Interpretive Research) โดยการนำเอางานวิจัยเชิงคุณภาพที่นำมาสังเคราะห์มาแปลความ (Translation) เทียบกัน การแปลความ (Translation) ในที่นี้หมายถึง การอธิบายเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Explanation) (Noblit And Hare, 1988 : 10) หรือการอธิบายเชิงตีความ (Interpretive Explanation)

จากสาระของหนังสือดังกล่าวพอสรุปเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินการวิจัยได้ดังนี้

1. ความหมายของการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान

การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान หมายถึง รูปแบบหนึ่งของการสังเคราะห์งานวิจัยด้านชาติพันธุ์วรรณาภิमानหรืองานวิจัยที่มีการตีความอื่นๆ (The meaning of meta – ethnography for us is a form of synthesis for ethnographic or other interpretive studies) (Noblit and Hare, 1988 : 14)

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान

การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान มีจุดมุ่งหมายเพื่อ (Noblit and Hare, 1988 : 11 – 13)

2.1 ทบทวนวรรณกรรมที่มีการตีความได้มากขึ้น (More Interpretive Literature Reviews)

2.2 ตรวจสอบเชิงวิพากษ์สาระต่าง ๆ ของเหตุการณ์ สถานการณ์ และอื่น ๆ (Critical Examination of Multiple Accounts of an Event, Situation, and so Forth)

2.3 เปรียบเทียบกรณีต่างๆ อย่างเป็นระบบ เพื่อหาข้อสรุปข้ามกรณี (Systematic Comparison of Case Studies to Draw Cross – Case Conclusions)

2.4 เปรียบเทียบงานวิจัยของตัวเรากับงานวิจัยของผู้อื่น (A way of Talking About our work and comparing it to the works of others)

2.5 สังเคราะห์งานวิจัยด้านชาติพันธุ์วรรณา (Synthesis of Ethnographic Studies)

3. ขั้นตอนของการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान

Noblit และ Hare (1988 : 26–29) เสนอขั้นตอนของการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमानไว้ดังนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นเริ่มต้น (Getting Started) การวิจัยโดยทั่วไปจะเริ่มจากการมี ปัญหาวิจัย (พวงรัตน์ ทวีรัตน์, 2538 : 36) ซึ่งมีที่มาจากหลายแหล่ง ทั้งจากทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่สนใจ จากประสบการณ์ของผู้วิจัยจากการอ่านหนังสือหรือวารสารเกี่ยวกับการวิจัย จากข้อเสนอแนะของผลงานวิจัยที่ได้ทำมาแล้ว รวมทั้งบทความงานวิจัยหรือวิทยานิพนธ์ ตลอดจน ปัญหาที่ได้จากผู้อื่น (ทวีรัตน์ ปิตยานนท์, 2538 : 9–10) สำหรับงานวิจัยที่เป็นการสังเคราะห์งานวิจัยที่เรียกว่า การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान (Meta – Ethnographic Research) นั้น ในขั้นเริ่มต้นจะเป็นขั้นที่ระบุงประเด็นความสนใจทางปัญญา (Intellectual Interest) ซึ่งได้จากการอ่านและตีความงานวิจัยเชิงคุณภาพ ประเด็นความสนใจทางปัญญานี้จะต้องมีคุณค่า (Worth) เพียงพอ จึงจะนำไปสู่การดำเนินการสังเคราะห์งานวิจัย

Yin (1994) กล่าวว่า แนวทางการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Approach) เป็นยุทธวิธีในการศึกษาวิจัยที่มีจะตั้งคำถาม “ทำไม” หรือ “อย่างไร” เป็นการศึกษาที่ผู้ศึกษา ควบคุมสิ่งที่ศึกษาได้น้อย และเน้นการศึกษาในปรากฏการณ์ปัจจุบัน ภายใต้บริบทในชีวิตจริง

หลังจากที่ได้ประเด็นความสนใจทางปัญญาแล้ว จะนำไปสู่การกำหนดปัญหา การวิจัย ซึ่งก็จะมีลักษณะเช่นเดียวกับคำถามของการศึกษาเชิงคุณภาพ นั่นคือ “ทำไม” หรือ “อย่างไร” ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการอ่าน และตีความงานวิจัยเชิงคุณภาพนั่นเอง

จะเห็นได้ว่างานวิจัยชาติพันธุ์วรรณาภิमानมีจุดเริ่มต้นจากปัญหาวิจัยเช่นเดียวกับการวิจัยอื่น

เพื่อความกระจ่างชัดในสาระของขั้นเริ่มต้น จึงขอยกตัวอย่างการสังเคราะห์เกี่ยวกับนิพพานว่าเป็นอัตตาหรืออนัตตาของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2542) เพื่อแสดงให้เห็นว่าการระบุงประเด็นความสนใจทางปัญญาเกิดขึ้นได้อย่างไร ในกรณีนี้เริ่มต้นจากการที่

พระธรรมปิฎก ท่านได้อ่านเอกสาร “เจาะลึกวัดพระธรรมกาย” บทความเรื่อง “สายตรงจากธรรมกายนิพพานเป็นอิตตาหรืออนัตตา” และบทความของอดีตข้าราชการชั้นผู้ใหญ่จากหนังสือพิมพ์ ท่านเห็นว่ากำลังเกิดความสับสนในประเด็นนิพพาน เป็นอิตตาหรืออนัตตา อันเป็นหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาซึ่งจะนำไปสู่ความสั่นคลอนของพระพุทธศาสนาถึงขั้นรากฐานเลยทีเดียว ท่านจึงได้สังเคราะห์ในประเด็นดังกล่าว เนื่องจากเป็นประเด็นที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง

ขั้นที่ 2 ขั้นตัดสินใจเลือกงานวิจัยที่สอดคล้องกับประเด็นความสนใจ (Deciding What is relevant to the initial interest) ข้อพิจารณาสำหรับการสังเคราะห์งานวิจัยในขั้นนี้ คือ จำนวนงานวิจัยที่สอดคล้องกับประเด็นความสนใจที่จะนำมาสังเคราะห์ การสังเคราะห์งานวิจัยด้วยวิธีการวิเคราะห์ห่อภิมาณ (Meta – Analysis) และการทบทวนงานวิจัย (Integrative Research Review) จะใช้งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องที่จะสังเคราะห์ทั้งหมด แต่สำหรับการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ การที่จะใช้งานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่องที่จะสังเคราะห์ทั้งหมด จะพิจารณาด้วยเหตุผลด้วยว่า ทำให้ได้ความรู้ที่สมบูรณ์ขึ้นหรือไม่ เพราะเป็นการยากที่จะได้งานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องที่จะสังเคราะห์ทั้งหมด เนื่องจาก อาจจะมีงานวิจัยบางเล่มที่ไม่ได้พิมพ์และ/หรือไม่ได้เผยแพร่สู่สาธารณะ นอกจากนี้การตัดสินใจเลือกงานวิจัยยังต้องคำนึงถึงความต้องการและความสนใจ ข้อมูลที่ได้จากการสังเคราะห์งานวิจัยของบุคคลต่าง ๆ รวมทั้งความสนใจของผู้สังเคราะห์งานวิจัยอีกด้วย

ขั้นที่ 3 ขั้นอ่านงานวิจัย (Reading the Studies) การดำเนินการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิมาณในขั้นนี้ เป็นการอ่านงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์แต่ละเรื่องซ้ำ (Repeated Reading of the accounts) โดยที่ยังไม่ต้องแสวงหาคำเปรียบเทียบเชิงตีความ (nothing of interpretive metaphors) ด้วยเหตุที่การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิมาณเป็นการสังเคราะห์เนื้อหาสาระ (texts) การอ่านงานวิจัย จึงต้องให้ความสนใจต่อรายละเอียดของงานวิจัย (the details in the accounts) และสาระที่ผู้วิจัยต้องการสังเคราะห์จากงานวิจัยนั้น ๆ

ขั้นที่ 4 ขั้นกำหนดความสัมพันธ์ของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ (determining how the studies are related) เรื่องจากการสังเคราะห์งานวิจัยเป็นการนำงานวิจัยมารวมเข้าด้วยกัน (put together) ซึ่งจำเป็นที่จะต้องกำหนดความสัมพันธ์ของงานวิจัยที่จะนำมาสังเคราะห์นั้น การกำหนดความสัมพันธ์ของงานวิจัยทำได้โดยการนำเอาคำเปรียบเทียบ (metaphors) วลี (phrases) ความคิด (ideas) และ/หรือมโนทัศน์ (concepts) ของงานวิจัยแต่ละเรื่องมาวางเรียงกัน (juxtapose) แล้วกำหนดเป็นข้อตกลง (assumption) ว่างานวิจัยเหล่านั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างไรบ้าง ซึ่งความสัมพันธ์ของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์มีอยู่ 3 แบบ

ขั้นที่ 5 ขั้นแปลความงานวิจัยแต่ละเรื่องเทียบกับงานวิจัยอื่น ๆ (translating the studies into one another) รูปแบบการแปลความที่ง่ายที่สุด คือ การนำเอางานวิจัยมาเปรียบเทียบกัน (accounts as analogies) เช่น โครงการนี้เหมือนกับโครงการอื่น ยกเว้นแต่การแปลความ ไม่เพียงแต่เป็นการเปรียบเทียบเท่านั้น เพราะการแปลความเป็นการสังเคราะห์ที่มีลักษณะพิเศษ นั่นคือ ยังคงไว้ซึ่งลักษณะของแต่ละส่วน (particular) ในขณะที่เน้นความเป็นองค์รวม (holism) และสามารถเปรียบเทียบกันได้ (enable comparison) การแปลความที่ถึงระดับน่าพอใจนั้น จะต้องคงไว้ซึ่งคำเปรียบเทียบในแต่ละงานวิจัย ทั้งในการเปรียบภายในงานวิจัยชั้นเดียว และระหว่างงานวิจัย

ขั้นที่ 6 ขั้นสังเคราะห์การแปลความ (Synthesizing Translation) การสังเคราะห์การแปลความเป็นการสังเคราะห์ในระดับที่สองของการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान โดยที่การสังเคราะห์ระดับที่หนึ่งก็คือ การแปลความนั่นเอง การสังเคราะห์ในระดับที่สองเป็นการนำเอาผลจากการสังเคราะห์ในระดับที่หนึ่งมาแปลความอีกครั้งหนึ่ง เพื่อดูว่ามีคำเปรียบเทียบหรือสังกัตใดที่เหมาะสมกับงานวิจัยเรื่องต่าง ๆ ที่นำมาสังเคราะห์

ขั้นที่ 7 ขั้นรายงานผลการสังเคราะห์งานวิจัย (Expressing the Synthesis) ในขั้นนี้เป็นขั้นที่ผู้สังเคราะห์งานวิจัยจะต้องรายงานผลการสังเคราะห์งานวิจัย หลังจากที่ได้ดำเนินการสังเคราะห์งานวิจัยเสร็จเรียบร้อยแล้ว การนำเสนอรายงานการสังเคราะห์งานวิจัยจะต้องคำนึงถึงผู้ที่จะบริโภคผลการสังเคราะห์งานวิจัย (Audience) หากผู้บริโภคเป็นนักวิชาการการเขียนรายงานการสังเคราะห์จะต้องเป็นการเขียนในลักษณะเชิงวิชาการ แต่ถ้าหากผู้บริโภคเป็นผู้ปฏิบัติการนำเสนอรายงานก็จะอยู่ในรูปแบบอื่น เช่น วีดิทัศน์ การแสดง ศิลปะ และดนตรี เป็นต้น การที่จะนำเสนอรายงานได้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภค ผู้นำเสนอรายงานจำเป็นต้องมีความรู้ ความเข้าใจในภาษาและวัฒนธรรมของผู้บริโภคเป็นอย่างดี

4. ประเภทของการสังเคราะห์ของการวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान

Noblit และ Hare (1988 : 10) แบ่งการแปลความออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

- การแปลความเปรียบเทียบกันและกัน (Reciprocal Translation)
- การแปลความหักล้างระหว่างกรณี (Refutational Translation)
- การเสนอเหตุผลเพื่อสร้างข้อสรุป (Build a Line - Of - Argument)

ประเภทที่ 1 การแปลความเปรียบเทียบกันและกัน (Reciprocal Translation)

- งานวิจัยที่คล้ายกันหรือเหมือนกัน จะใช้แบบการสังเคราะห์โดยการแปลความเปรียบเทียบกันและกัน (Reciprocal Translation) งานวิจัยแต่ละเรื่องจะถูกแบ่งให้อยู่ในรูปถ้อยคำ (Terms) หรือคำเปรียบเทียบ (Metaphors) ของงานวิจัยอื่น ๆ

- มีเทคนิคในการตัดลึนใจเกี่ยวกับการแปลความ (Translate) โดยตรงไปยังงานวิจัยอื่นๆ การแปลความเปรียบเทียบกันและกันทั้งหลายอาจจะทำให้เห็นว่า คำเปรียบเทียบของงานวิจัยชิ้นหนึ่งเป็นตัวแทนของงานวิจัยทั้งสองชิ้นได้ดีกว่าอีกชิ้นหนึ่ง หรือทำให้เห็นว่ากลุ่มของคำเปรียบเทียบอื่นๆ ไม่ได้มาจากงานวิจัยทั้งหลาย อย่างไรก็ตามความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของงานวิจัยก็อาจจะไม่ทำให้คำเปรียบเทียบที่ได้จากงานวิจัยเหล่านี้ เผยให้เห็นงานวิจัยเหล่านี้ได้อย่างเพียงพอ ในกรณีนี้เราเรียนรู้จากการแปลความมากกว่าจะคำเปรียบเทียบอย่างเดียว

- ในการอ่านงานวิจัย ความสนใจจำเป็นจะต้องอยู่ที่มโนทัศน์ (Concepts) แก่นของเรื่อง (Themes) องค์กรวม (Organizers) และ/หรือ คำเปรียบเทียบ (Metaphors) ที่ผู้วิจัยใช้ในการอธิบายแทนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีหลายสิ่งที่จะต้องแปลข้ามงานวิจัย การทำเช่นนี้ไม่เพียงแต่ต้องอ่านอย่างระมัดระวัง แต่ต้องให้ความสนใจคำเปรียบเทียบแก่นของเรื่อง มโนทัศน์ หรือองค์กรวมด้วยซึ่งจะทำให้เกิดข้อสรุปเกี่ยวกับวิธีที่งานวิจัยที่ปัญหาสัมพันธ์กับงานอื่นๆ เมื่อเรารู้ว่างานวิจัยเหมือนกัน และรู้ว่าอะไรคือคำเปรียบเทียบที่ผู้วิจัยใช้ นั่นคือ เรากำลังดำเนินการแปลความเปรียบเทียบกันและกัน

ประเภทที่ 2 การแปลความหักล้างกันระหว่างกรณี (Refutational Translation)

งานวิจัยที่ศึกษาทางชาติพันธุ์วรรณาที่แย้งกันทั้งทางตรงและโดยนัย ไม่ควรจะสังเคราะห์ในรูปแบบของการแปลความเปรียบเทียบกันและกัน (Reciprocal Translation) งานวิจัยที่มีความขัดแย้งกันก็พอที่จะสังเคราะห์ตามแนว Meta-Ethnography ได้ โดยมีรายละเอียดของการแปลความ (Translation) มากขึ้น แปลความทั้งสาระทางชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic) และความขัดแย้ง (The Refutation)

การศึกษาแบบชาติพันธุ์วรรณาที่แท้จริง การสังเคราะห์ต้อง “นำเอาประเด็นมาพิจารณา” (Take Into Account) ความสัมพันธ์ที่สื่อให้เห็นการอธิบายเชิงแข่งขัน (Competing Explanations) ดังนั้นความขัดแย้งที่ส่งให้เห็นจึงถูกวิเคราะห์เชิงสาระและร่วมเป็นผลที่อาจมาในการสังเคราะห์ Refutational Synthesis เห็นการขัดแย้งในตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของการตีความที่จะนำไปสังเคราะห์ต่อไปเมื่อการศึกษาด้วยชาติพันธุ์วรรณารวมกันไม่ได้ ก็ต้องวิเคราะห์ความขัดแย้ง (วิเคราะห์แบบหักล้าง) การวิเคราะห์แบบหักล้าง (Refutations) เป็นการตีความแบบเฉพาะในแง่หนึ่งการตีความแบบหักล้างเป็นการตีความที่ออกแบบมาเพื่อโจมตี การตีความอื่นๆ ในอีกแง่หนึ่ง การตีความทั้งหลายเป็นรูปแบบการเสนอวิถีความเป็นไปของสิ่งต่างๆ

เมื่อเราตีความหักล้างอย่างเด่นชัด เราได้สังเคราะห์โดยใช้ Meta - Ethnography

ประเภทที่ 3 การเสนอเหตุผลเพื่อสร้างข้อสรุป (Build a Line-Of-Argument)

การสังเคราะห์อีกแบบหนึ่งของ Meta - Ethnography คือ การสังเคราะห์แบบเสนอเหตุผลเพื่อสร้างข้อสรุป (a line - of - argument) ซึ่งเกี่ยวข้องเป็นอย่างมากกับการอ้างอิง (Inference) เชิงสาระ (Essentially) ข้อสรุปของสิ่งต่างๆ เรื่องต่างๆ คืออะไร ได้จากการสรุปข้อมูลจากการศึกษาบางส่วน ซึ่งเหมือนกับการทำให้เกิดทฤษฎีในการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมี 2 แบบ คือ Clinical Inference และ Grounded Theorizing

Clinical Inference ทำโดยเริ่มจากการกำหนดชุดของสิ่งที่เชื่อว่ามี ความหมายและพยายามจัดสิ่งเหล่านี้ลงในกรอบที่เข้าใจได้ การเสนอเหตุผลเพื่อสร้างข้อสรุปตามความคิดของ Greet มาจากการศึกษาโครงสร้างของความหมาย (Structures of signification) ทั้งในงานวิจัยแต่ละเรื่องและงานวิจัยทั้งหมด เป้าหมายของการเสนอเหตุผลเพื่อสร้างข้อสรุป คือ การค้นหาภาพรวม (Whole) จากส่วนย่อย (a set of parts) ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับการศึกษาด้านชาติพันธุ์วรรณาที่ได้ข้อสรุปงานหลายๆ ชิ้นที่ศึกษาและยังขึ้นอยู่กับระยะเวลา นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระหว่างงานวิจัย เป็นองค์รวมในการสร้างการตีความจากที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างกันและบริบท

Grounded Theorizing การเสนอเหตุผลเพื่อสร้างข้อสรุปตามแนวที่เป็นความคิดของ Glaser and Strauss โดยการเปรียบเทียบชี้ระหว่างงานวิจัยที่ต้องการสังเคราะห์ โดยการค้นหาความเหมือนและความแตกต่างของงานวิจัยที่จะนำมาสังเคราะห์ สร้างผังรวม (Integrating Scheme) โดยการสังเคราะห์ความแตกต่างของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ที่สัมพันธ์กับ Glaser Strauss เสนอแนะเกณฑ์สำหรับข้อความควรเพียงพอ (Adequate) ของการเสนอเหตุผลเพื่อสร้างข้อสรุปซึ่งจะต้องเหมาะสม (Fit) ได้ผล (Work) ละเอียดถี่ถ้วน (Parsimonious) ครอบคลุม (Sufficient Scope) และมีความอิ่มตัวในทฤษฎี (Theoretical Saturated)

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากการศึกษาวิจัยนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้กับความเข้มแข็งของชุมชน อันสามารถกล่าวได้ว่าเป็นเรื่องของการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน หรือการให้การศึกษาเพื่อการพัฒนา ดังนั้นการนำเสนองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยดังกล่าวจึงครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ความเข้มแข็งของชุมชน ตลอดจนการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน ดังรายละเอียดที่ได้กล่าวถึงต่อไป

ในประเด็นเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน ยศ สันตสมบัติ (2539) ได้ศึกษาผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างของชุมชน วิถีชีวิต ระบบการผลิต ครอบครั้ว วัฒนธรรม ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงของความเป็นชุมชน นอกจากนี้ยังได้ศึกษากระบวนการ

ปรับตัวของชุมชนชาวนาที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง โดยศึกษาชุมชนท่าเกวียน ซึ่งเป็นชุมชนหนึ่งในอำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลปรากฏว่าชุมชนดังกล่าวในอดีต มีสภาพเช่นเดียวกับชุมชนทั่วไป กล่าวคือ ประชาชนในชุมชนมีอาชีพเกษตรกรรมโดยการทำนา มีวิถีชีวิตพึ่งตนเอง พึ่งธรรมชาติ ต่อมาเมื่อเข้าสู่ช่วงการพัฒนาประเทศ ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการทำเพื่อพอกอยู่พอกกินในครอบครัวมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ส่งผลให้เกษตรกรต้องทำนา 2 ครั้ง ใช้สารเคมี ยาปราบศัตรูพืช ซึ่งเป็นการเพิ่มต้นทุนให้แก่เกษตรกร ทำให้เกษตรกรมีหนี้สินล้นพ้นตัวในเวลาต่อมา ประกอบกับได้มีโรงงานอุตสาหกรรมได้เข้ามาก่อตั้งในชุมชน สมาชิกชุมชนได้เข้าทำงานอุตสาหกรรม รวมทั้งแรงงานจากภายนอกก็ได้เข้ามาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมในชุมชนด้วย ก่อให้เกิดปัญหาตามมา เช่น ปัญหาหยาเยะ ยาเสพติด การพนัน ตลอดจนการมีค่านิยมแบบวัตถุนิยม เป็นต้น

เมื่อชุมชนท่าเกวียนประสบปัญหาหนัก ได้มีกลุ่มครูของโรงเรียนท่าเกวียนรวมตัวกันเป็นผู้นำในการรวมกลุ่มชาวบ้านให้มาร่วมกันคิดวิเคราะห์ปัญหา หาทางแก้ปัญหของชุมชน จนกระทั่งมีการก่อตั้งกลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เป็นต้น ทำให้มีสมาชิกในชุมชนมีชีวิตที่ดีขึ้น ผลของการศึกษาของ ยศ สันสมบัติ มีความสอดคล้องกับการศึกษาของ วัฒนพร ชชภูมิ (2540) ซึ่งได้ศึกษาชุมชนสาคลี อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การที่ชุมชนสามารถปรับตัวจากผลกระทบภายนอกที่ทำให้อ่อนแอ มาสู่สภาพที่มีความเข้มแข็งได้นั้น ย่อมต้องมีปัจจัยเข้ามาเกี่ยวข้อง วัชรพงศ์ สุจริตกา (2536) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของหมู่บ้าน แผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง 2 หมู่บ้าน โดยการศึกษาเชิงคุณภาพ ผลปรากฏว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของหมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง ประกอบด้วยปัจจัยหลักและปัจจัยค้ำจุน ปัจจัยหลัก ได้แก่ ผู้นำการสร้างงานในหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่และความถี่ของการอบรมพัฒนาจิตใจ ปัจจัยค้ำจุนได้แก่ โครงสร้างการบริหารหมู่บ้าน กฎของหมู่บ้าน ลักษณะของชุมชน และสาธารณูปโภคและการคมนาคม โดยที่กล่าวมาเรียงตามลำดับความสำคัญของปัจจัย นอกจากนี้ปัจจัยที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนที่ วัชรพงศ์ สุจริตกา ได้ศึกษาไว้แล้ว อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) ได้ศึกษาเรื่องนี้เหมือนกัน และพบว่าปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อความเข้มแข็งของชุมชน คือ การศึกษาหรือการเรียนรู้ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ สุริยน จันทรนคร (2526) ที่พบว่า บทบาทของบวร (บ้าน วัด โรงเรียน) ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนในด้านการศึกษา เศรษฐกิจ และสังคม

ในเรื่องกระบวนการทางการศึกษา หรือกระบวนการเรียนรู้ก็ได้มีการศึกษาวิจัยเช่นกัน ดังที่ จรัญ พุเตีมวงศ์ (2527) ได้ศึกษากระบวนการทางการศึกษา และปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ พบว่า กระบวนการทางการศึกษาที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของกลุ่มมี 2 ลักษณะ คือ (1) การศึกษาที่เกิดจากการเรียนรู้ตาม

อัยาศัยที่เกิดขึ้นภายในสมาชิกกลุ่ม ในการพบปะ พูดคุยกันเองในชุมชนตามกิจกรรมต่างๆ ในหมู่บ้านหรือจากการพบปะพูดคุยกับสมาชิกองค์กรภายนอก (2) กระบวนการการศึกษาอย่างเป็นทางการในรูปแบบการฝึกอบรม การสัมมนา ส่วนเทียน นารินทร์ทอง (2537) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ทางสังคมที่ส่งผลต่อการดูแลสุขภาพตนเองของประชาชนชนบทภาคเหนือตอนบน พบว่ากระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดูแลสุขภาพของตนเองของประชาชนในชุมชน คือ กระบวนการเรียนรู้ในแบบที่ไม่เป็นทางการ โดยจะมีแหล่งเรียนรู้ทั้งภายในชุมชน อาทิ ระบบเครือข่ายเพื่อนบ้าน หมอพื้นบ้าน ชนบธรรมนิยมประเพณี และแหล่งเรียนรู้ภายนอกชุมชน ซึ่งผ่านมาทางบุคคลภายนอก

โดยที่การศึกษาหรือกระบวนการเรียนรู้เป็นปัจจัยที่สำคัญในการพัฒนาชุมชน จึงพบว่าได้มีการศึกษาวิจัยในประเด็นเกี่ยวกับการใช้การศึกษาในการพัฒนาชุมชน ดังจะเห็นได้จาก สุมาลี วรณรัตน์ (2537) ได้ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่มุ่งเน้นการใช้กระบวนการทางการศึกษายับยั้งการย้ายถิ่นของสตรีชนบทภาคเหนือ ผลปรากฏว่า กระบวนการทางการศึกษาส่งผลให้ชุมชนเกิดแนวคิดการพึ่งตนเอง ชุมชนยอมรับบทบาทของสตรีมากขึ้น สมาชิกชุมชนเกิดทัศนคติด้านอาชีพว่ามีได้หมายถึง การเพิ่มรายได้เพียงอย่างเดียว แต่สัมพันธ์กับการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้านอื่นๆ ด้วย

โครงการการศึกษาเพื่อพัฒนาหมู่บ้านในเขตชนบท (กศ.พช.) นับว่าเป็นรูปธรรมของการนำการศึกษามาพัฒนาชุมชน ได้มีผู้ศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ไว้มากมาย ดังเช่น วันชัย สีหะ (2535) ได้ศึกษาองค์ประกอบที่มีผลต่อความสำเร็จในการดำเนินงานของโรงเรียนประถมศึกษาตามโครงการ กศ.พช. ในจังหวัดเลย พบว่า (1) ลักษณะของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง เศรษฐกิจ อาชีพ ระดับของการพัฒนา เจตคติของกรรมการศึกษาและผู้นำหมู่บ้านต่อโรงเรียน การให้ความช่วยเหลือโรงเรียน ไม่แตกต่างกันทั้งในโรงเรียนที่สำเร็จสูงหรือต่ำ (2) โรงเรียนที่ประสบผลสำเร็จสูง มีพื้นที่ของโรงเรียน 20 ไร่ขึ้นไป และดินอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำธรรมชาติ เพื่อใช้ในการเกษตรตลอดปี ครูส่วนใหญ่พักอยู่ในชุมชนที่ตั้งโรงเรียน เป็นโรงเรียนที่ได้รับรางวัลดีเด่นของกิจกรรมนักเรียนมาก ผู้บริหารโรงเรียน และครูมีเจตคติ ผู้บริหารโรงเรียนมีลักษณะความเป็นผู้นำสูง โรงเรียนมีกิจกรรมการดำเนินการมาก ส่วน อนงค์ ลอยมา (2536) ได้ศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพของโครงการ กศ.พช. มีดังนี้ (1) ระบบการบริหาร (2) บุคลากรโรงเรียน (3) บุคลากรชุมชน (4) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (5) สภาพแวดล้อมในโรงเรียน (6) สภาพแวดล้อมในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ วันชัย สีหะ ที่กล่าวมาแล้ว

ดังได้กล่าวตั้งแต่ต้นแล้วว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน ดังนั้น การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นการสังส่องความรู้อยู่เกี่ยวกับเรื่องนี้ ขนิษฐา ศรีรัตน์ (2538) ได้ศึกษาแหล่งความรู้และกระบวนการจัดการแหล่ง

ความรู้ในชุมชน พบว่า ในอดีตก่อนที่จะมีการศึกษาตามแนวระบบโรงเรียน ชุมชนมีบทบาทในการจัดการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชน แหล่งความรู้ ได้แก่ ครอบครัว ผู้รู้ในชุมชน วัด ความรู้ที่ถ่ายทอด คือ เรื่องอาชีพ การดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอด การอบรมกล่อมเกลาด้านศีลธรรม จริยธรรม แก่สมาชิกในครอบครัว ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนรู้มาเป็นระบบโรงเรียน ทำให้การเรียนรู้ในชุมชนถูกละเลย แต่อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาพบว่า แหล่งความรู้ดั้งเดิมในชุมชนยังคงมี บทบาทหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ให้กับสมาชิกในชุมชนอย่างต่อเนื่อง แม้บทบาทและเนื้อหาบางส่วนจะลดลง ถูกแทนที่ หรือสูญหายไปบ้าง แต่ก็ยังคงเป็นกลไกผลักดันและต้านทานต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่ไม่อาจทำลายได้ คือ ความสัมพันธ์ระบบเครือข่ายญาติที่เหนียวแน่น และระบบความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อศาสนา ที่ทำให้สถาบันต่างๆ ในชุมชนและสังคมดำรงอยู่ได้ นอกจากนี้ กัญญา ชมศิลป์ (2537) ก็ได้ศึกษาการจัดการเรียนรู้องค์กรชุมชนในชนบท โดยศึกษาในชุมชนสาคลี อำเภอสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้องค์กร ชุมชนสาคลีมีความเข้มแข็งนั้นเริ่มจากคณะครูของโรงเรียนสาคลีวิทยาได้ชักชวนชาวบ้านในชุมชนมาช่วยกันคิดหาวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านเอง ต่อมาก็กำหนดวัตถุประสงค์หาแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว ผลการศึกษาแสดงให้เห็นปัจจัยที่ส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้ องค์กรชุมชนสาคลีประสบผลสำเร็จดังนี้ (1) เป็นองค์กรแบบไม่เป็นทางการ (2) มีความเป็นประชาธิปไตยสูง (3) มีการพบปะ ประชุมกันบ่อย (4) สมาชิกชุมชนเข้าใจกระบวนการกลุ่ม (5) มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเองและกลุ่ม (6) ผู้นำเข้มแข็ง กันเป็นปัจจัยสำคัญที่สุด

กระบวนการเรียนรู้ด้านอาชีพนับว่าเป็นเรื่องสำคัญอีกเรื่องหนึ่ง เอกพจน์ เกษมกุลทรัพย์ (2538) ได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพนอกระบบของคนในเขตเทศบาลนครเชียงใหม่ พบว่า กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวเริ่มจากการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับตนเอง แล้วเลือกอาชีพตามประสบการณ์ ความถนัด และความบังเอิญ หลังจากนั้นจึงเรียนรู้การปฏิบัติงานอาชีพ การพัฒนาอาชีพตามลำดับ โดยเรียนรู้จากการปฏิบัติ ส่วน บรรชกร กล้าหาญ (2538) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงกระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิตของหัตถกรรมพื้นบ้านโดยศึกษาในพื้นที่หมู่บ้านก่อสร้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาปรากฏว่า การเปลี่ยนแปลงของกระบวนการถ่ายทอดความรู้แบ่งออกเป็น 3 ยุค คือ (1) ยุคดั้งเดิม เริ่มตั้งแต่การนำความรู้ด้านการผลิตเป็นกระบวนการที่ครบวงจร ทั้งในส่วนผู้ทำหน้าที่ให้และรับการถ่ายทอด (2) ยุคก่อนการส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2485-2519 กระบวนการถ่ายทอดความรู้เริ่มแยกส่วนของเนื้อหาออกเป็นส่วนๆ และแยกออกจากชุมชน เกิดการถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิตระหว่างชุมชนขึ้น (3) ยุคส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2520 ถึงปัจจุบัน กระบวนการถ่ายทอดความรู้ด้านการผลิตเปลี่ยนแปลงอย่างมาก องค์กรดั้งเดิมของชุมชนที่ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้อ่อนกำลังลง เกิดกลุ่มใหม่เข้าทำหน้าที่แทน ได้แก่ ผู้ประกอบการ ทำให้นเนื้อหาแยกส่วนอุดมการณ์ ค่านิยม จริยธรรม ที่เคยสืบทอดมาสูญหายไป นอกจากนี้ จรณชัย

วรรณทอง (2537) ได้ศึกษากระบวนการทางการศึกษาในการจัดองค์กรและการดำเนินบทบาททางการศึกษาของกลุ่มสตรีที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชน ผลการศึกษาวิจัยพบว่า กระบวนการทางการศึกษาในการจัดองค์กรของกลุ่มสตรีในชุมชนเริ่มจากการค้นหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนแล้วนำไปสู่การแก้ปัญหา

นอกจากนี้ จากการศึกษาวิจัยทำให้ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับเครือข่ายการเรียนรู้ จากการศึกษพบว่า รูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้มีหลากหลายในชุมชนทั้งในลักษณะแนวนอน คือ เครือข่ายภายในชุมชนระหว่างครอบครัวต่อครอบครัว กลุ่มต่อกลุ่มในหมู่บ้าน และในแนวดิ่งซึ่งมีการเชื่อมโยงสานต่อไปในชุมชนอื่นทั้งใกล้และไกล โดยมีนักพัฒนาทั้งจากภายนอกและภายในเป็นผู้เชื่อมประสาน (ภาสกร เขมณะศิริ, 2537) ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของชูชาติ เหลี่ยมวานิช (2537) กอบกาญจน์ พจนชนะชัย (2537) และวิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ในส่วนขององค์ประกอบของเครือข่ายการเรียนรู้ได้มีการศึกษาพบว่าประกอบด้วย คน ความรู้ และทรัพยากร (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540) ทางด้านปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน ประกอบด้วย (1) กลุ่มและองค์กรในชุมชน (2) ผู้นำ (3) ระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในชุมชน (4) การมีปัญหาร่วมกันของชุมชน (ภาสกร เขมณะศิริ, 2537 : งามเนตร จริงสูงเนิน, 2538 ; ชูชาติ เหลี่ยมวานิช, 2537) ทั้งนี้การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ จากการศึกษพบว่า มีกระบวนการดังนี้ (1) การก่อตัวเริ่มจากการสร้างผู้นำ โดยอาจเป็นผู้นำตามธรรมชาติ (2) การขยายและการเชื่อมประสานเน้นการสร้างการรวมกลุ่มให้เกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การร่วมแก้ปัญหาการเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ พัฒนาฐานความรู้เดิมและสร้างองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมและวิทยาการสมัยใหม่ (3) การดำรงอยู่เน้นให้สมาชิกของเครือข่ายมีการร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง พัฒนาศักยภาพของสมาชิกในการเรียนรู้อย่างมีปฏิสัมพันธ์ และร่วมแก้ปัญหาตลอดจนมีการขยายพื้นที่เครือข่ายที่สนับสนุนกิจกรรม โดยมีการวางแผนอย่างมีเป้าหมาย (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540)

กล่าวโดยสรุปจากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้กับความเข้มแข็งของชุมชนจะเห็นว่ากระบวนการเรียนรู้เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน กระบวนการเรียนรู้จะเริ่มจากการตระหนักถึงปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ หลังจากนั้นก็จะเป็นการวิเคราะห์ปัญหาทางเลือกในการแก้ปัญหา ดำเนินการแก้ปัญหา และประเมินผล กระบวนการเรียนรู้ที่กล่าวมานี้ เป็นการกล่าวอย่างกลางๆ ถ้าเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการจะต้องเน้นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของสมาชิกของชุมชนในด้านองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้บ้าง แต่ยังไม่ได้มีการมุ่งศึกษาประเด็นนี้อย่างชัดเจน ซึ่งจากการศึกษาแนวคิดของนักวิชาการหรือนักพัฒนาปรากฏว่าองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ประกอบด้วย ฐานการเรียนรู้ เนื้อหา/องค์ความรู้ และกิจกรรมการเรียนรู้ ส่วนประเด็นเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับ

กระบวนการเรียนรู้ ปรากฏว่า จากการศึกษาแนวคิดและผลการวิจัย ปัจจัยที่เกี่ยวข้องจะประกอบด้วยปัจจัยภายในชุมชน ปัจจัยภายนอกชุมชนและปัจจัยด้านสภาวะแวดล้อม

5. กรอบแนวคิดการวิจัยเบื้องต้น

จากการสังเคราะห์แนวคิดของนักคิด นักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิ และผลการวิจัยต่างๆ สามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยกว้างๆ ได้ดังนี้

5.1 ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง ชุมชนที่มีลักษณะดังนี้

5.1.1 การแก้ไขปัญหาของชุมชน หมายถึง สมาชิกของชุมชนร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้และ/หรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามในด้านต่างๆ ให้แก่ชุมชน

5.1.2 ความเป็นปึกแผ่นของชุมชน หมายถึง สมาชิกของชุมชนมีความผูกพันและความสัมพันธ์ที่ดี มีความสามัคคีและเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อกัน สมาชิกเห็นประโยชน์ของกลุ่มมากกว่าประโยชน์ส่วนตน

5.1.3 ชุมชนพึ่งตนเองได้ กล่าวคือ สมาชิกในชุมชนสามารถร่วมกันตัดสินใจในการดำเนินการกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนด้วยตนเองของชุมชนเองโดยอิสระ ปราศจากการควบคุมบังคับจากภายนอก และมีอำนาจต่อรองกับภายนอกชุมชน

5.1.4 ผู้นำตามธรรมชาติ หมายถึง ชุมชนมีผู้นำตามธรรมชาติเกิดขึ้นในขณะที่เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ที่ทำให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง

5.2 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย ลำดับขั้นตอน องค์ประกอบและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

5.2.1 ลำดับขั้นตอน ประกอบด้วย การวิเคราะห์ปัญหา การแสวงหาทางเลือก การดำเนินการและประเมิน

5.2.2 องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย

1) ฐานการเรียนรู้

1.1 ฐานการเรียนรู้ในวิถีชีวิต

1.2 ฐานการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน

2) เนื้อหา/องค์ความรู้

2.1 เนื้อหา/องค์ความรู้ในวิถีชีวิต

2.2 เนื้อหา/องค์ความรู้ตามแนวระบบโรงเรียน

3) กิจกรรมการเรียนรู้ ประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนการสอนการสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลอง การคิดไตร่ตรอง การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นต้น

4) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย

4.1 ปัจจัยภายในชุมชน ประกอบด้วย

4.1.1 สภาวะพื้นฐานของชุมชน ได้แก่ คุณสมบัตินักผู้นำ คุณสมบัตินักสมาชิกของชุมชน ทรัพยากรของชุมชน ภูมิปัญญาของชุมชน

4.1.2 กระบวนการทางสังคมในชุมชน ได้แก่ ความสามัคคีของสมาชิกชุมชน ความสัมพันธ์แนวราบของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน การช่วยเหลือเกื้อกูลภายในชุมชน ความถี่ของการพบปะของสมาชิกชุมชน

4.1.3 มีปัญหาในชุมชน

4.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่

4.2.1 นโยบายของรัฐในด้านการศึกษาและพัฒนาชุมชน

4.2.2 การสนับสนุนจากรัฐ

4.2.3 การสนับสนุนจากหน่วยงานและบุคคลภายนอก

4.3 ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อม ประกอบด้วย

4.3.1 ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ รายได้

4.3.2 ด้านการเมือง ได้แก่ โครงสร้างอำนาจภายในชุมชน

4.3.3 ด้านสังคม วัฒนธรรม ได้แก่ ระบบเครือญาติ
สถาบันครอบครัว

4.3.4 ด้านเทคโนโลยี